

MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A ROMÂNIEI

**CERCETĂRI
ARHEOLOGICE**

XXXI

1

**CERCETĂRI
ARHEOLOGICE**

XXXI

1

BUCUREȘTI

2024

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Sorin Ailincăi, Dan Aparaschivei, Mihai Bărbulescu, Nikolaus K.O. Boroffka, Adina Boroneanț, Dragoș Diaconescu, Stela Doncheva, Gabriel Fusek, Florin Gogâltan, Martin Husár, Sergiu Matveev, Dragoș Măndescu, Ioana A. Oltean, Ioan-Carol Opriș, Liviu Petculescu, Constantin C. Petolescu, Zeno Karl Pinter, Ștefan Pop-Lazić, Ivan Radman-Livaja, Tudor Sălăgean, Victor Spinei, Agnieszka Tomas, George Trohani, Boaz Zissu

COLECTIVUL DE REDACȚIE:

Silviu Oța – redactor-șef
Laurențiu Angheluță
Bianca Olteanu
Alexandru Rațiu
Andreea Ștefan
Maria-Magdalena Ștefan
Ovidiu Țentea

Tehnoredactare și coperta: Petru Ureche

Ilustrația de pe copertile 1, 4: Poarta de nord a „cetății vechi” de la Axiopolis, vedere dinspre exteriorul incintei (după Netzhammer, R. 1918. Die christlichen Altertümer der Dobrudscha. București: Socec & Co: p. 118, fig. 37).

ISSN 0255-6812

www.cercetări-arheologice.ro

<https://doi.org/10.46535/ca.31.1>

<https://doi.org/10.46535/ca.31.2>

Volum editat de Muzeul Național de Istorie a României
Calea Victoriei 12, București, 030026, România

CUPRINS/CONTENTS

30/1

STUDII/STUDIES

Ana ĐURIČIĆ, More than Floors and Domes - Contexts around Ovens in the Late Neolithic of the Central Balkans	11
Aurora PEȚAN, Cetatea dacică de la Cucuiș – Dealul Golu (jud. Hunedoara) în lumina datelor LiDAR	31
Vasile IARMULSCHI, Fibule de tip Kostrzewski G din silvostepa carpato-nipreană	41
Ghenadie SÎRBU, Jaroslav PESKA, Tomas TENCER, Sergiu HEGHEA, O necropolă plană sarmatică descoperită în bazinul râului Răut (Republica Moldova), grație unor cercetări non-invazive	53
Adina VELCESCU, Les amphores découvertes dans la zone portuaire de Callatis (Mangalia, Roumanie) dans les années 1960-1970	61
Ioan MUNTEAN, The Sanctuaries of Iuppiter Dolichenus in the Danubian Provinces. A functional interpretation	83
Csaba SZABÓ, Women and Roman religion in Dacia: the epigraphic evidence	99
Remus FERARU, Gladiatori și spectacole în amfiteatru în cetățile grecești din Pontul Euxin.	123
Vladimir PETROVIĆ, The Epigraphic Testimonies from Timacum Maius (Eastern Moesia Superior): The Important Clues for the Character and Organization of Naissus Region	135
Ioan Carol OPRÎȘ, Axiopolis. Stadiul actual al cunoașterii	143
Fatih Hakan KAYA, Musa ALBAYRAK, Martin HENIG, Ergün LAFLI, Earrings from Nicaea in Bithynia (south-eastern Marmara)	179
Nizam ABAY, Grylloi: A Being with Mixed Depictions from Konya	205
Cüneyt ÖZ, Repair of ceramics in Antiquity: Examples from Myra (Lycia)	215
Parastoo Masjedi KHAK, Seyed Mehdi Mousavi KOUHPAR, Hasan Kohansal VAJARGAH, Cui QILONG, Six Sassanian artworks engraved with hunters: king, crown prince, aristocrat, or pretender to the throne?	221
Khachik HARUTYUNYAN, Newly Discovered Inscriptions from the Armenian Cathedral of St. James in Jerusalem	235
Yaroslav CHENTSOV, The problem of the attribution of burials of medieval nomads on the territory of the Ukrainian steppe on the example of three burials from the Novosilsky kurgan complex	249
Maria-Venera RĂDULESCU, Cavalerul în turnir, temă iconografică redată pe cahle medievale din Muntenia	261

RECENZII/REVIEWS

- Tudor ULIȚĂ-SÎNJOAN, Recenzie: Lee I. Levine, Zeev Weis, Uzi Leibner, *Ancient synagogues revealed 1981-2022*, Israel Exploration Society, 2023, 300 p., ISBN 978-965-221-129-3. 271
- Aurora PEȚAN, Recenzie: Alexandru Berzovan, *At the Borders of the Great Steppe. Late Iron Age Hillforts between the Eastern Carpathians and Prut (5th-3rd centuries BC)*, Mega, Cluj-Napoca, 2022, 310 p., 35 pl., ISBN 978-606-020-494-7. 273
- Claudia-Valentina POPÎRȚAC, Recenzie: Maria Alexandrescu Vianu, *Une cité antique à travers ses sculptures. La sculpture en pierre à Tomis à l'époque du Principat (Ier-IIIe siècles)*, Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, Brăila, 2022, 300 p., ISBN 978-606-654-492-4. 276
- Florian BOIȘTEANU, Recenzie: Lucrețiu Mihăilescu-Bîrliba, Ioan Piso (ed.), *Romans and Natives in the Danubian Provinces (1st-6th C. AD)*, Harrassovitz Verlag, Wiesbaden, 2023, 618 p., ISBN 978-3-447-12096-8. 278
- Tudor ULIȚĂ-SÎNJOAN, Recenzie: Annamária-Izabella Pázsint, *Private Associations in the Pontic Greek Cities (6th century BC–3rd century AD)*, Peeters, Leuven – Paris – Bristol, CT, 2022, 386 p., ISBN 978-90-429-4718-4. 280

CA

31/1

AXIOPOLIS. STADIUL ACTUAL AL CUNOAȘTERII

IOAN CAROL OPRIS

“Indes leben wir aber doch der sichern Hoffnung, daß die rumänischen Archäologen und Geschichtsforscher nicht ruhen werden, bis auch in Axiopolis die vielen Schätze, die dort noch im Schutte verborgen liegen, gehoben sind.”

Raymund Netzhammer, *Axiopolis. Ein Besuch in einer alten Martyrerstadt*,
Alte und Neue Welt 42, 3, 1907/1908, 100.

REZUMAT

Alături de alte câteva centre de putere preromane din secțiunea finală a Dunării de Jos, precum Troesmis, Noviodunum, ori Aegyssus, Axiopolis (Dealul Hinog, Cernavoda, jud. Constanța) a fost unul dintre cele mai îndelungat și intens ocupate situri arheologice de pe întreg teritoriul Dobrogei în antichitate. A fost pe rând emporion elenistic, apoi strategie în regatul tracilor odrysi, un important centru militar și naval, comercial și religios în epoca romană și bizantină. În epoca Principatului aici își aflau sediul (*collegium*) acei *nautae universi Danuvii* și este foarte probabil ca Axiopolis să fi fost *statio portorii* din *publicum portorii Illyrici utriusque et ripae Thraciae*. Mai târziu, în vremea Dominatului, orașul cu martiri creștini atestați în martirologii va fi ales ca sediu pentru pedatura superioară a legiunii II Herculia și apoi ridicat la rangul de episcopie în secolul al VI-lea p.Chr. Cronologia sa începe cu ipotetica întemeiere de către Lysimach și se întinde până către jumătatea secolului al XI-lea p.Chr., sub Constantin IX (1042-1055), în vremea când datează ultima monedă cunoscută la Cernavoda. Situl de la Axiopolis se găsește la cca 3 km S față de capul dobrogean al podului “Regele Carol I” de la Cernavodă, în dreptul insulei Hinog, pe un platou triunghiular de pe malul drept al Dunării, la intrarea pe o vale. A fost cercetat de către Pamfil Polonic în 1898-1899, iar ulterior rezultatele săpăturilor au fost sumar publicate de către Grigore Tocilescu în anul 1903. Dată fiind importanța sa în antichitate, prin dublă raportare la linia Dunării și valea Carasu, Axiopolis a rămas, pe nedrept, prea puțin cunoscut timp de mai bine de un secol. Articolul își propune să sistematizeze informațiile disponibile și să schițeze cele mai importante momente din istoria sitului, pornind de la datele arheologice cunoscute. El cuprinde o descriere sistematică și interpretarea succesiunii celor trei incinte, a edificiilor și pieselor găsite aici, inclusiv numismatice, dar și a carierei de calcar care a furnizat material de construcție pentru ridicarea fortificațiilor în epoca romană și medio-bizantină.

ABSTRACT: AXIOPOLIS. CURRENT STATE OF KNOWLEDGE

Along with several other pre-Roman centers of power along the Lower Danube's final section, such as Troesmis, Noviodunum, or Aegyssus, Axiopolis (Hinog Hill, Cernavoda, Constanța county) was one of the longest and most intensively occupied archaeological sites on the territory of Dobruja in ancient times. It was initially a Hellenistic emporium, then an attested *strategia* of the client Odrysian kings, and later an important military and naval, commercial and religious center in Roman and Middle Byzantine times. During the Principate, the *nautae universi Danuvii* had their headquarters (*collegium*) there and it is very likely that a *statio portorii* of the *publicum portorii Illyrici utriusque et ripae Thraciae* was in place at Axiopolis during the 2nd-3rd centuries AD. During the Dominate, the city with Christian martyrs mentioned by the martyrologies was chosen seat for the *pedatura superior* of the Scythian *legio II Herculia* and subsequently raised to the rank of bishopric in the 6th century. Its chronology begins with the hypothetical foundation by Lysimachus and continues to the mid 11th century, under Constantine IX (1042-1055), at the time when the last known coin from Cernavoda dates.

The Axiopolis site is located approx. 3 km S of the dobrodjan end of the “King Carol I” bridge at Cernavodă, next to Hinog island, more precisely on a triangular plateau on the right bank of the Danube, at the entrance to a deep valley. It was archaeologically investigated by Pamfil Polonic in 1898-1899 and the results of the excavations were briefly published by Grigore Tocilescu in 1903. Given its importance in ancient times, with its remarkable position on the Danube line and at the mouth of the Carasu valley, Axiopolis remained, unjustly, little known for well over a century. The article aims to systematize the available information and outline the most important moments in the history of the site, based upon the known archaeological data. It includes a systematic description

and interpretation of the sequence of the three enclosures of the edifices and artifacts found here, including the numismatic evidence, but also of the limestone quarry that provided building material for the erection of defensive system in the Roman and Middle-Byzantine times.

CUVINTE CHEIE: strategia, nautae universi Danuvii, legio II Herculia - pedatura superior, carieră romană, Hercules Saxanus

KEYWORDS: strategia, nautae universi Danuvii, legio II Herculia - pedatura superior, Roman quarry, Hercules Saxanus

Alături de alte câteva centre de putere preromane din secțiunea finală a Dunării de Jos - Troesmis, Noviodunum ori Aegyssus -, Axiopolis (Cernavodă, jud. Constanța) reprezintă unul dintre cele mai îndelungat ocupate situri arheologice din cuprinsul întregii Dobroge, fiind pe rând emporion elenistic, apoi strategie în regatul clientelar al tracilor odrysi, important centru militar și naval, comercial și religios în epoca romană și bizantină. Cetatea romană și apoi romano-bizantină de la Axiopolis¹ este situată în dreptul insulei Hinog, pe un platou triunghiular de pe malul drept al Dunării, la intrarea pe o vale. Situl se găsește la cca 3 km S față de capul dobrogean al podului “Regele Carol I” de la Cernavodă (fig. 1). Datorită poziției sale în apropierea văii Carasu și aflat la distanța cea mai scurtă dintre Dunăre și Marea Neagră, Axiopolis a deținut totdeauna un important rol economic și strategic. Fortificația și aglomerarea urbană sunt menționate în mai multe rânduri de sursele literare, începând din secolul al II-lea p.Chr. și până în veacul al X-lea, în epocă bizantină: Claudius Ptolemaeus (Geogr., III, 8, 2; III, 10, 5, *Axioupolis*; Tab. Peut. (VII, 3, *Axiopolis*); Itinerarium Antonini Augusti (224.2, *Axiupoli*); Notitia Dignitatum (Or. 39, 21, 30; *Axiupoli*); Hierocles (Synecd., 637, 9; *Axioupolis*); Procopius Caesariensis (De aed. IV, 11; 20 *Axiopa*); Const Porphyrogenitus (De them., 47, 15, *Axiopolis*). Rămâne nesigur dacă $\phi\rho\omicron\upsilon\upsilon\iota\omicron\nu\ \text{K}\upsilon\rho\upsilon\lambda\lambda\omicron\varsigma\ \acute{\alpha}\gamma\iota\omicron\nu$ menționat în veacul al VI-lea (Procop., De aedif. IV, 7) va fi fost numele purtat atunci de Axiopolis, după $\text{K}\upsilon\rho\upsilon\lambda\lambda\omicron\varsigma$, cel mai important dintre martirii locali (IGLR 194)², ori dacă fortificația Sf. Chiril trebuie căutată în altă parte, în interior față de Dunăre, la Tropaeum Traiani sau Rasova³, dacă nu chiar mai departe spre sud, la Goleș (Chiose Aidin)⁴. Ar fi posibil, potrivit ipotezei lui Ion Barnea, ca o ultimă mențiune a marelui axiopolitan să fie acel *Aniksuboli* din harta geografului arab Idrisi (1154), care se apropie prin fonetism de numele orașului antic, în ciuda depărtării de linia fluviului⁵.

Toponimul Axiopolis se transmite pe filieră greacă și este derivat din indo-europeanul axšaēna (tradus prin “de culoare întunecată, negru”)⁶, fiind reluat (tradus) mai târziu de slavi sub forma Cernavoda. Valea care taie de-a curmezișul Dobrogea va primi numele de Karasu (“Apa Neagră”) de la turco-tătari, iar gura de vărsare în Dunăre Bogazkioi (“satul de la vărsare”). Potrivit lui Vasile Pârvan, centrul de putere (*Machtzentrum*) ar fi fost întemeiat încă de către Lysimach, ca unul dintre punctele strategice de unde lansează campania împotriva geților din Câmpia Munteniei⁷; tot așa, știm că înainte de a fi cunoscut drept Axiopolis, locul ar fi purtat numele de Heraclea (Ἡρακλεία, Cl. Aelianus, *De natura animalium*, XIV, 25)⁸. Este posibil ca locuirea să se fi dezvoltat în același loc sau în apropierea vechiului habitat getic. Poate *emporium* implantat pe Dunăre⁹, Axiopolis ajunge oraș cu nume grecesc

¹ Tocilescu 1903a; Tocilescu 1903b; Polonic 1935, 20-21; TIR L35 (Axiopolis); Gajewska 1974, 108, 147-148; Aricescu 1977, 71; Barnea 1996 (Axiopolis); Zahariade și Gudea 1997, 78 (38. Axiopolis); Scorpan 1980, 39; Gudea 2005, 446-447 (III.38); Zahariade, Covacef și Lungu 2006, 87-88; Țentea 2024 (Cernavodă, Hinog Hill, Constanța County).

² Barnea 1977, 101-102, pentru informațiile din martirologii și bibliografie. Subiectul a fost recent reluat de Holubeanu, 2022; Holubeanu 2023; Holubeanu 2024, cu teza potrivit căreia Sf. Mc. Chiril (Cyrillus) ar fi fost episcop de Tomis martirizat la Axiopolis (în anul 303 sau 304).

³ Barnea 1954, 220-221; Barnea 1957, 280; Aricescu 1970, 302-306; Barnea și Ștefan 1974, 18-19; Barnea 1991, 181, 200 și n. 118, 213; Barnea 1997, 201.

⁴ Atanasov 2004; Atanasov 2012, 346. În același sens, vezi și Holubeanu 2024, 8, 360.

⁵ Barnea 1960, 70. Pentru harta lui Idrisi, vezi Jaubert 1840, 397; Miller 1928.

⁶ Lăzărescu 1944. Un hidronim foarte apropiat din Dardania și Macedonia este Axios (Ἄξιος sau Ἀξιός), râul Vardar de astăzi.

⁷ Pârvan 1926, 730 (842); Vulpe 1938, 81.

⁸ Tomaschek 1896, RE II, col. 2628-2629; Barnea 1960, 69 și n. 3.

⁹ Gajewska 1974, 108; Suceveanu 1991, 52; Matei-Popescu 2017, 25 și n. 60; Matei-Popescu 2018, 111 și n. 27. Vezi și Barnea 1960, 72, fig. 1 pentru unele amfore elenistice din Rhodos cu toate ștampilate (sf. sec. III – prima jum. a sec. II a.Chr.) din colecția Muzeului Național de Antichități, descoperite de Pamfil Polonic în 1898-1899; despre alte amfore de Heraclea descoperite în contexte funerare la Cernavodă, vezi Irimia 1973, 17-19, pl. XVIII/2-3; Vilcu 2023, 206, pentru o piesă din argint - tetradrahmă thasiană de la Cernavodă. Descoperiri și mai vechi, de tip Babadag III și de secol V a.Chr., la Irimia 1975. Vezi și Repertoriul Arheologic Național (<https://ran.cimec.ro/>), pentru 4 morminte de incinerare din prima jumătate a sec. V a.Chr., imediat la E de Dealul Hinog; Cod RAN 60785.02.

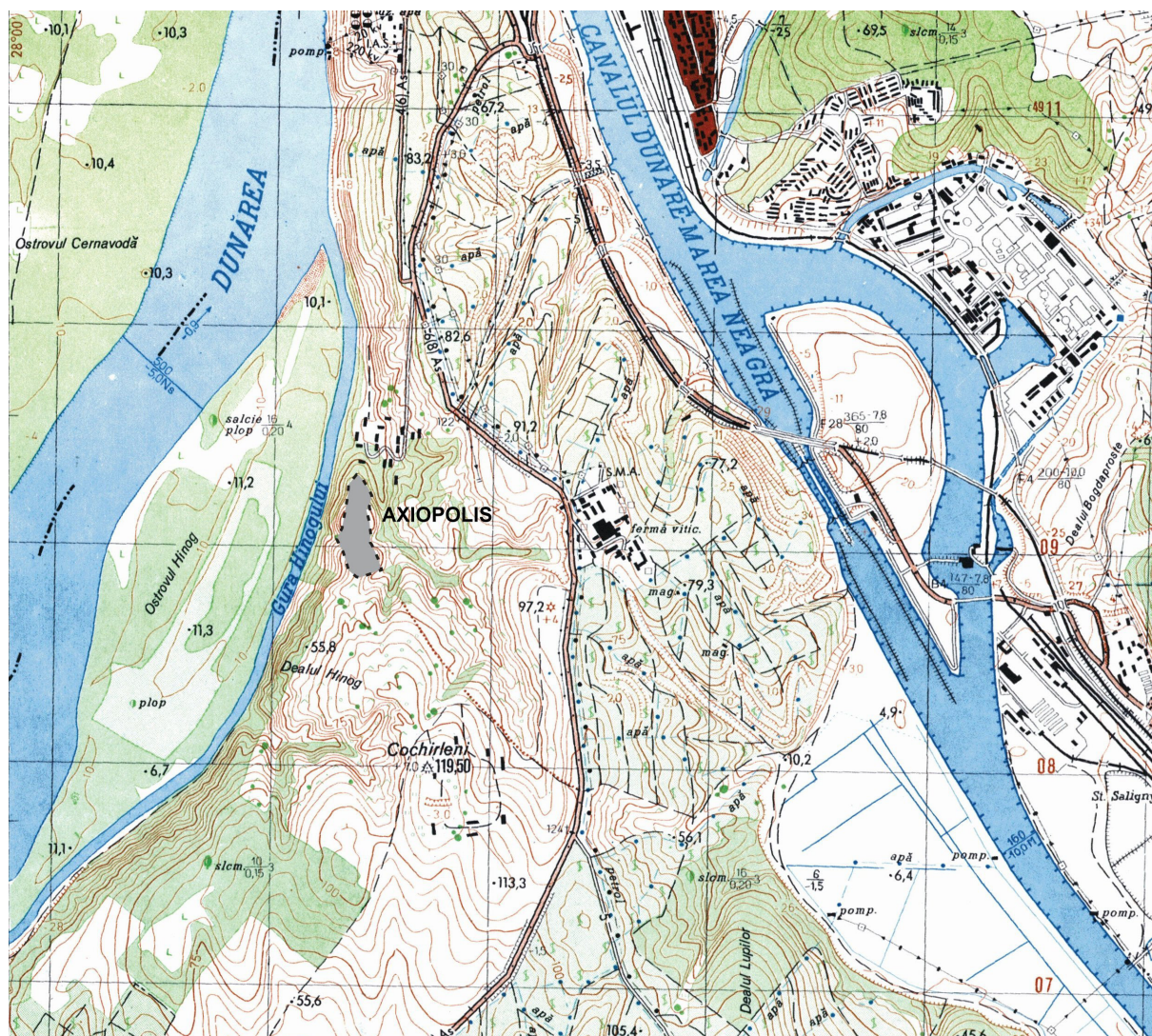

Fig. 1. Detaliu. Harta Topografică Militară, ed. III, Direcția Topografică Militară (L-35-141-A-a, accesibilă online prin culturalia.ro)

în teritoriul trac, cel puțin din vremea regilor odrysi, când într-o inscripție descoperită acum aproape două decenii apare atestat un *strategos* al lui Rhoemetalses I (12 a.Chr. - 12 p.Chr.), aliatul lui Augustus¹⁰. Numele lui Mokaporis, fiul lui Auloporis, apare în decretul onorific din sanctuarul Cybelei (Zeița Mamă) de la Dionysopolis ca *strategos* la *Apsioupolis* (= Axio(u)polis) și în Daotike. Personajul se distinge prin fapte de arme împotriva inamicului comun - iazygii, organizând procesiuni fastuoase și sacrificii la Dionysopolis. Cât despre strategia Daotike, aceasta trebuie să se fi găsit undeva între Axiopolis pe Dunăre și Dionysopolis, pe țărmul de vest al Pontului Euxin.

În epoca Principatului orașul cunoaște o puternică dezvoltare și este posibil să fi ajuns chiar până la statutul de *municipium*¹¹. În tot cazul, Pamfil Polonic semnalează numeroase resturi de zidărie extra muros, aparținând unor clădiri din locuirea urbană înconjurătoare pe pantele de la E și la S de zona fortificată¹². Pe lângă poziția sa lângă drumul de limes (*via militaris*), de aici pornește o *semita* care lega orașul de Tomis, de-a lungul văii Carasu¹³. La Axiopolis a fost postulată existența unei *statio* de beneficiari, datorită atestării epigrafice a unui

¹⁰ Lazarenko et al. 2013, 63-64; Šarankov 2015, 62-63, no. 1, fig. 1; Matei-Popescu 2017, 19, 25; Matei-Popescu 2018, 111; Šarankov 2024, 65-69, nr. 10.

¹¹ Suceveanu 2009, 161-163; Băltăc 2011, 86, n. 1054.

¹² Polonic Mss., 12, 20-21.

¹³ Opreș, Țentea și Călina 2020, 18-19 și n. 24-25. Informații foarte valoroase despre Valea Carasu dintre Cernavoda și Constanța publica în 1856 căpitanul Thomas A.B. Spratt, în *The Journal of the Royal Geographical Society of London*. Acesta din urmă a descris și cartat un lanț de lacuri conectate cu Dunărea și care se întindea pe o distanță de 15-16 mile, între Medgidia și vărsarea în fluviu. La capătul dinspre V al acestei salbe de lacuri ofițerul britanic amintea un râu având cursul meandrat și cu o lungime de trei mile. Pentru Spratt 1856, vezi <https://archive.org/details/jstor-1798356/page/n9/mode/2up>

asemenea subofițer subordonat legatului legiunii XI Claudia de la Durostorum, C. Valerius Valens. Acesta a ridicat o stelă funerară tatălui său, C. Valerius Germanus, în prima jumătate a secolului III p.Chr. (CIL III 14439; ISM IV 224) (fig. 15)¹⁴. Este apoi sediu al colegiului navigatorilor dunăreni (*nautae universi Danuvii*, ISM IV 217) și implicit port, deservind *classis Flavia Moesica* și activități comerciale. În aceste condiții este foarte posibil ca la Axiopolis să fi funcționat și o stație de vamă (*statio portorii*) din marele *publicum portorii Illyrici utriusque et ripae Thraciae*¹⁵. Urme de zidărie ale instalației portuare au fost semnalate de Gr. Tocilescu între insula Hinog, lungă de 1 km, și dealul cetății, după cum vom vedea mai departe. La sfârșitul veacului al XIX-lea brațul între insulă și malul dobrogean avea o lățime considerabilă, de 300 m¹⁶, întrunind condiții potrivite pentru navigație și acostarea navelor. Identitatea unității care staționează aici rămâne neclară, dar alegerea sa trebuie să fi fost pe măsura importanței strategice a locului. Pamfil Polonic menționa descoperirea unei ștampile COH III COMAG în cetatea poligonală din mijloc ("ville ancienne A" la Tocilescu)¹⁷, care ar putea să se refere mai degrabă la *cohors I Flavia Commagenorum equitata sagittariorum*, atestată în armata Moesiei Inferior până în vremea lui Traian¹⁸.

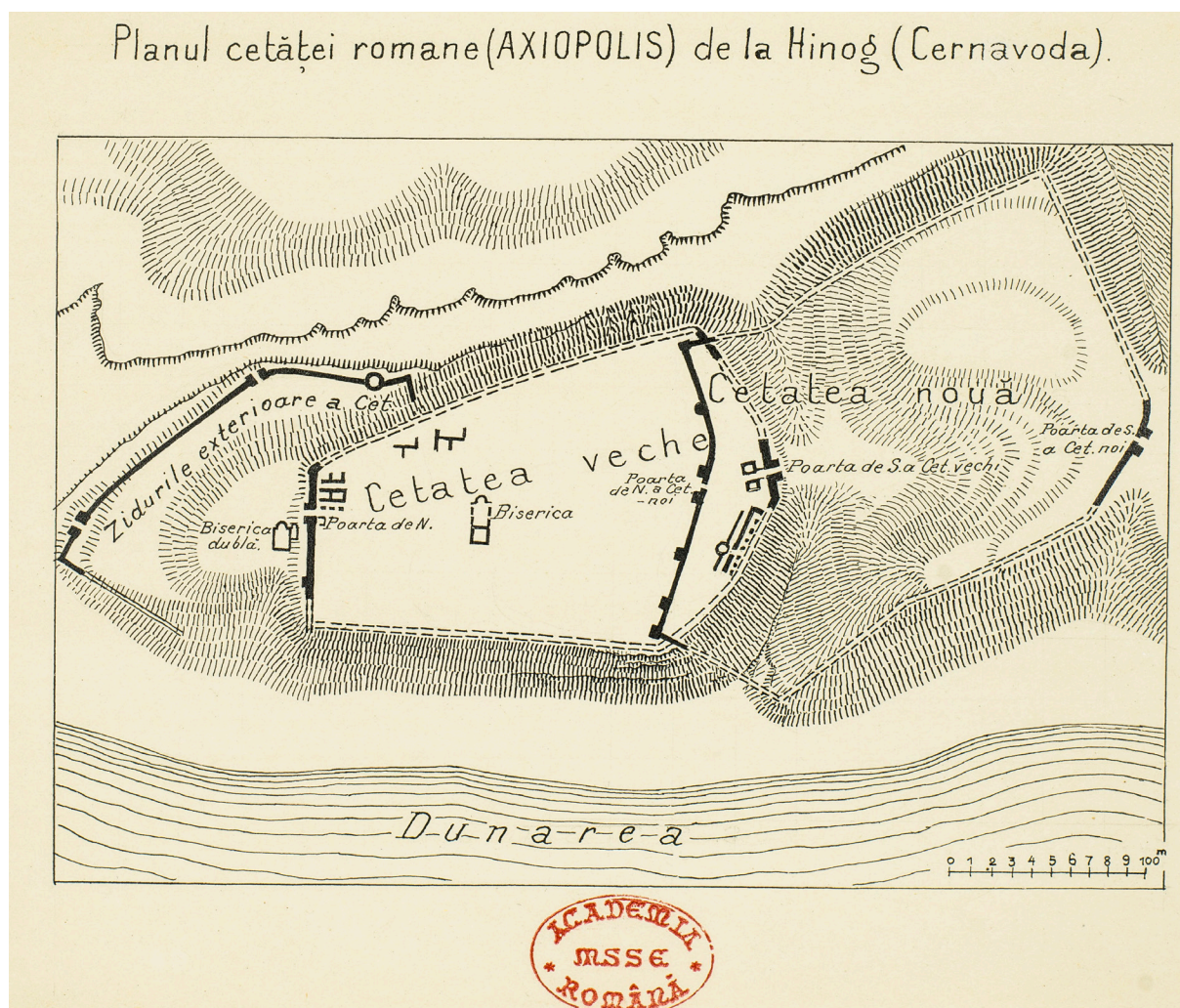

Fig. 2. Planul cetății Axiopolis. BAR, Secția de Manuscrise și Carte Rară. Mapa Pamfil Polonic Varia I, desen 81.

¹⁴ Potrivit unei imagini fotografice păstrată din timpul săpăturii, inscripția funerară CIL III 14439 = ISM IV 224 a fost găsită în fața porții de S a cetății vechi, iar nu la poarta de nord, așa cum consemna Gr. Tocilescu. Fotografia indică faptul că piesa era ca și întreagă (dintre cele trei fragmente astăzi lipsește baza); poziția secundară în care a fost descoperită sugerează reutilizarea ca placaj pentru canalizarea magistrală în ultima etapă de stăpânire romană.

¹⁵ Opreș și Rațiu 2016, 91. În aceeași contribuție sunt semnalate și urmele de descoperiri getice apropiate din Balta Ialomiței (Borduşani), respectiv cele ale unor structuri romane avansate (pod? și o fortificație minoră, la Borcea - Cocargea).

¹⁶ Tocilescu 1903a, 354; Tocilescu 1903b, 267-268.

¹⁷ Polonic 1935, 20-21. Inițial, Zahariade și Gudea 1997, 78 vor prelua cu prudență informația lui P. Polonic; ulterior, Gudea 2005, 446 menționa Cohors II Commagenorum (COH II COMMAG) (?).

¹⁸ Vezi TIR L35, 25; Matei-Popescu 2010, 206-207.

Despre trupa respectivă, care lasă cele mai numeroase urme la nordul Dunării în timpul războiului dacic și până la sfârșitul domniei lui Traian¹⁹, știm că sub Hadrian va fi mutată în Dacia Inferior²⁰. O posibilă prezență anterioară a cohorții la Axiopolis s-ar lega cel mai probabil de controlul văii Carasu și de legătura între Dunăre și Tomis²¹. Într-o singură inscripție fragmentară găsită la Tropaeum Traiani și datată în sec. II p.Ch. a putut fi aflat un defunct de origine axiopolitană (*qui natus fuit Axiop(oli)*)²². În teritoriul axiopolitan cunoaștem un *princeps loci* la Seimeni (ISM V, 4 = CIL III 772)²³, conducător local al unei comunități aflate la 6 mii de pași (*sex milia passuum*) N de Axiopolis și Valea Carasu, potrivit unei borne miliare găsite acolo (ISM V 1)²⁴.

În epoca Dominatului la Axiopolis își avea reședința un *praefectus ripae legionis II Herculiae cohortis quintae pedaturae superioris* (Not.Dign. Or., XXXIX.30), iar cetatea devine garnizoană pentru o unitate de auxiliari - *milites superventores* (Or. XXXIX, 21). Importanța primită la acea vreme reiese și din modul în care numele său apare în Tabula Peutingeriana, anume însoțit de o vinieta elaborată – cetate cu două turnuri, specifică centrelor legionare, precum Ratiaria, Oescus, Novae, Durostorum sau Troesmis²⁵. Aici lasă, cândva la începutul secolului al IV-lea, mărturia epigrafică a trecerii sale un comandant militar al provinciei – *vir perfectissimus, dux limitis provinciae Scythiae*, în calitate de adorator al zeului Mithras (IGLR 192; ISM IV 218). Două secole mai târziu, în veacul al VI-lea, Axiopolis va ajunge și sediu de episcopat sufragane al mitropoliei tomitane (*Notitia Episcopatum*, De Boor, p. 532/ Darrouzès, Not.episc. 3, 643: ὁ Ἀναξιουπόλεως).

Cercetări arheologice la Axiopolis au fost efectuate în 1898-1899, sub conducerea lui Gr. Tocilescu, de către ing. P. Polonic²⁶. În cele două campanii au fost identificate ruinele a două fortărețe romane, iar către sud încă una, atribuită perioadei bizantine (fig. 2-3). Acestea ocupă o suprafață de 7.6 ha²⁷. Întregul platou fortificat are 550 m lungime de la N la S, cu o “gâtuire” accentuată în jumătatea sa meridională²⁸. De formă triunghiulară, acesta este mărginit spre V de malul înalt al Dunării, iar înspre E de o vale adâncă; panta urcă treptat dinspre N spre S²⁹ (fig. 4-5). “Gâtuirea” pe care o nota C. Schuchhardt constă în două vâlcele mai mici, poate chiar șanțuri de apărare, la limita meridională a cetății vechi³⁰. Poziția înaltă permitea în vechime o excelentă vizibilitate către N, V și S, acoperind balta dintre Dunăre și malul înalt al Câmpiei Române, la Brațul Borcea³¹.

Cea mai veche cetate, denumită “ville ancienne A” (și “ville Nord d'en haut”, “cetatea veche” sau “cetatea din mijloc”) de Pamfil Polonic și Grigore Tocilescu³², are formă poligonală și zid de incintă

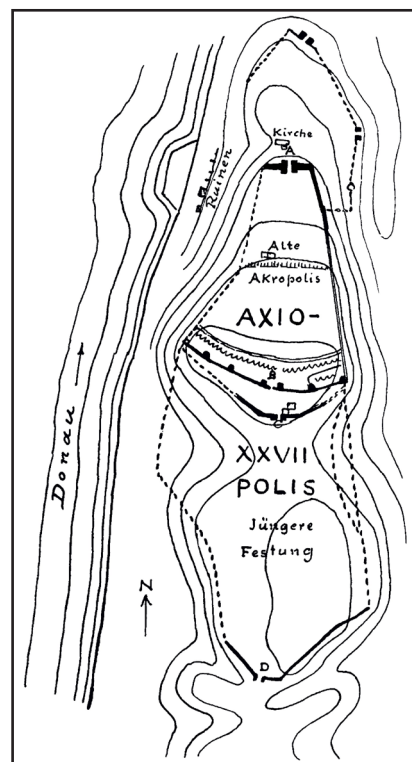

Fig. 3. Planul cetății Axiopolis. Schuchhardt 1918, 57, Abb. 22.

¹⁹ Matei-Popescu și Țentea 2006, 87; Matei-Popescu și Dumitrescu 2023, 209, 212-213, 228-231 = Fig. 10-13.

²⁰ Matei-Popescu 2010, 207 și n. 1790.

²¹ La Tomis era atestat într-o inscripție funerară mai timpurie M. Iulius Tertullus, *veteranus cohortis I Commagenorum* (ISM II 176 = ISM VI.2 176). Despre ipoteza practicării navigației pe Valea Carasu în epoca romană, vezi Suceveanu 1977, 68, n. 466; Suceveanu 1991, 112.

²² CIL III 14214,16 = ISM IV 54.

²³ Despre *principes loci* atestați epigrafic în Dobrogea romană, vezi și Opreș 2019, 279; structuri rurale de acest tip, la Băltăc 2011, 153-155. Pentru semnificația termenului de *locus/ τόπος*, vezi Băltăc 2011, 135. Despre descoperirile cunoscute din teritoriul cetății Axiopolis, vezi Bărbulescu 2001, 113-116, 188-189.

²⁴ Opreș 2019, 277, 288 (fig. 7). Borna este datată în 160 p.Ch., prin *tribunicia potestas* și a fost instalată spre sfârșitul domniei lui Antoninus Pius, când *legatus Augusti pro praetore Moesiae Inferioris* era L. Iulius Statilius Severus (între anii 159 - 161/162).

²⁵ Weiss 1911, 46; Suceveanu 2009, 161.

²⁶ Tocilescu 1903a; Tocilescu 1903b; Polonic 1935, 20-21.

²⁷ Zahariade, Covacef și Lungu 2006, 88. Populația orașului târziu a fost estimată la cca. 2600 locuitori, vezi Soficar 2011, 35, tab. 6.

²⁸ Schuchhardt 1918, 56; Mason și Croitoru 2016, 312.

²⁹ Pamfil Polonic a lăsat un desen foarte sugestiv, datat 1899 și inclus în lucrarea lui Netzhammer, *Die christlichen Altertümer der Dobrudscha* (Antichitățile creștine din Dobrogea): Netzhammer 1918, 115, fig. 35 = Netzhammer 2005, 103, fig. 35; Barnea 1960, 69.

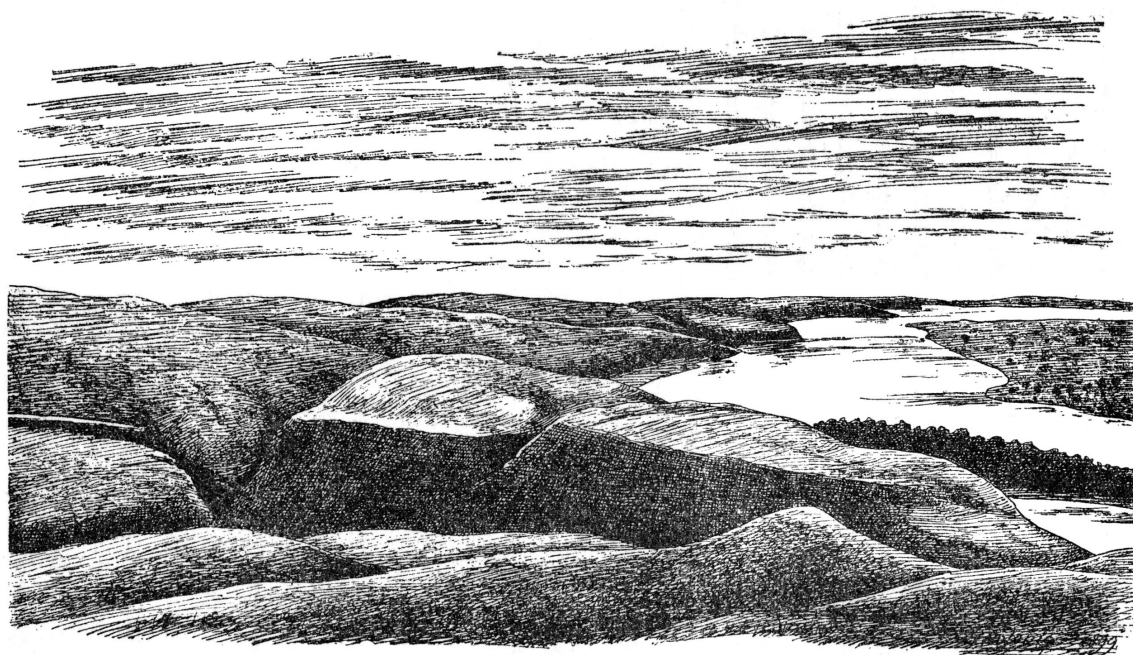
³⁰ Barnea 1960, 69.

³¹ Tocilescu 1903a, 354; Tocilescu 1903b, 268.

³² Tocilescu 1903a, 355-356, 358; Tocilescu 1903b, 269; Polonic 1935, 20.

*Fig. 4. Vedere generală a cetăților de pe Dealul Hinog înainte de începerea săpăturilor arheologice (1895?).
Arhiva Muzeului Național de Antichități/Institutului de Arheologie "Vasile Pârvan", Mapa nr. 23, inv. II 183.
Album Axiopolis, foto nr. 3.*

*Fig. 5. Dealul Hinog cu fortificațiile romane și medio-bizantină,
desen Pamfil Polonic (1899). Netzhammer 1918, 115, fig. 35.*

gros de 3.50 m, cu parament din blocuri mari, paralelipedice și emplecton de tip *opus caementicium*³³, fiind construită, după toate probabilitățile, la sfârșitul secolului al III-lea p.Chr. sau la începutul celui următor (fig. 2-3). Pe baza materialului numismatic recoltat, Pamfil Polonic credea că aceasta s-ar fi petrecut în vremea lui Constantin cel Mare³⁴. Paramentul porții de N și zidurile locuințelor din preajma porții conțin mult material reutilizat, piese arhitectonice și inscripții funerare păgâne din vremea Principatului³⁵. Laturile de V și E, corespunzătoare unor pante abrupte, lipsesc în cea mai mare parte, prăbușite din vechime³⁶. O stradă axială străbate cetatea de la N la S (*cardo*), având la capete porți flancate de turnuri rectangulare, ambele degajate la sfârșitul secolului al XIX-lea. Între cele două porți, de la N la S, Pamfil Polonic consemna o distanță de 232 m; de la limita de E la cea de V el a putut măsura o lărgime păstrată de 157 m³⁷. La vremea cercetării sale, latura de N se mai păstra pe o lungime de 53 m sau chiar puțin mai mare³⁸. La 80 m S pornind de la poarta de N, către centrul cetății, a fost identificat în 1899 un spațiu rectangular (8 x 12 m) orientat către E și pavat cu cărămizi romane mari³⁹. În colțul său de SE se păstrau urmele a ceea ce pare să fi fost o piscină baptismală (κολυμβήθρα) cruciformă (după P. Polonic și I. Barnea) sau cvadrilobă, adâncă de 0.50 m și cu o lărgime de 1 m⁴⁰ (fig. 11.a-b). Materialul asociat conține fragmente de plăci și de coloane din marmură, inclusiv o cărămidă decorativă fragmentară marcată cu semnul crucii, provenind de la un edificiu monumental⁴¹. Inginerul P. Polonic a marcat în planul său de situație descoperirea și o considera a fi “pronaosul unei biserici mari”⁴², care va fi avut trei nave și absidă semicirculară, potrivit lui C. Scorpan⁴³. Săpăturile au fost întrerupte pe neașteptate, fără a mai fi vreodată reluate, așa încât asupra celor de mai sus planează multe incertitudini. Mons. Raymund Netzhammer, care a vizitat situl în 1907 și care a beneficiat de informații direct de la săpător (P. Polonic), oferă într-un articol scris la scurtă vreme chiar și o lungime estimată pentru edificiul bazilical, anume 24 m⁴⁴.

O chestiune aparte ar fi cea legată de dimensiunile porților de N și de S, pentru care informațiile publicate sunt în mai multe rânduri neconcordante. Luând însă în considerație faptul că săpătura efectivă, dar și cele mai amănunțite desene și planuri au fost realizate de Pamfil Polonic, vom lua ca termen de referință măsurătorile acestuia din urmă.

Poarta de N este flancată de două turnuri rectangulare cu frontul de 4.70 m; între turnul de V și E atât Polonic, cât și Schuchhardt indicau o deschidere de 3.50 m, adică tot atât cât măsoară în grosime și incinta⁴⁵ (fig. 6-8). Latura lungă a turnurilor, cea care încadra poarta, avea aproape 8 m; poarta propriu zisă era dispusă la jumătatea acestei distanțe, cu o deschidere efectivă de cca 2.20 m⁴⁶. Sunt de reținut și observațiile lui Gr. Tocilescu, care menționa că poarta era una pietonală, dată fiind panta accentuată, și că nu a fost identificată aici vreo urmă de canalizare⁴⁷. În același pasaj aflăm că aceasta ar fi fost o poartă dublă, din lemn și întărită cu fier, dar și faptul că balamalele sale au fost găsite în timpul săpăturilor din 1899.

În imediata vecinătate a porții de N a cetății vechi au fost săpate în 1899 trei camere (A-C) ale aceluiași edificiu adosat incintei⁴⁸ (fig. 6, 9), în care au fost descoperite un depozit de 40 opaite din lut⁴⁹, apoi o amforă de origine cretană

³³ Scorpan 1980, 39. Pentru grosimea zidului de incintă vezi Tocilescu 1903a, 355; Tocilescu 1903b, 269.

³⁴ Polonic Mss., 12-13.

³⁵ Polonic Mss., 13; Polonic 1935, 20.

³⁶ Polonic Mss., 14. Tocilescu 1903a, 356; Tocilescu 1903b, 270: latura de E, care măsoară spre 200 m, ar fi fost înregistrată pe întreaga lungime, dar exclusiv la nivelul fundației. Potrivit lui Gr. Tocilescu, latura de V, în schimb, s-ar fi putut distinge în elevație pe o porțiune de 40 m din întreaga lungime de 180 m. Această ultimă informație pare să fie inexactă, iar datele transmise mai degrabă referitoare la latura de E a incintei cetății vechi B, așa cum au fost consemnate în raportul realizat de Pamfil Polonic în 15 iulie 1899 și desenele sale, vezi Arhiva Gr. Tocilescu, Biblioteca Academiei Române, mss. 5131, 110; Arhiva Pamfil Polonic, Varia, I, nr. 76.

³⁷ Polonic Mss., 14.

³⁸ Polonic Mss., 14. Potrivit lui Gr. Tocilescu, latura de N se păstra pe o lungime de 55.50 m, vezi Tocilescu 1903a, 355; Tocilescu 1903b, 269. Din desenul 77 (Arhiva Pamfil Polonic, Varia, I) reiese o lungime chiar mai mare – 57.7 m.

³⁹ Polonic Mss., 15; Arhiva Pamfil Polonic, Varia, I, nr. 76, 81; Netzhammer 1918, 123; Netzhammer 2005, 111; Barnea 1977, 160, nr. 20.

⁴⁰ Polonic Mss., 15; Polonic 1935, 20; Netzhammer 1918, 124, fig. 40; Netzhammer 2005, 112, fig. 40; Barnea 1945-1947, 229. Netzhammer 1918, 124, fig. 41; Netzhammer 2005, 111-112, fig. 41.

⁴¹ Polonic Mss., 15; Polonic 1935, 20.

⁴² Scorpan 1980, 39.

⁴³ Netzhammer 1907-1908, 100: “...so daß die Kirche eine Länge von zirka 24 m gehabt haben kann”.

⁴⁴ Arhiva Pamfil Polonic, Varia, I, desen 77; Schuchhardt 1918, 58, Abb. 23; Mason și Croitoru 2016, 313, Fig. 23 (A).

⁴⁵ Deschiderea porții a fost estimată după același desen al lui C. Schuchhardt: Schuchhardt 1918, 58, Abb. 23; Mason și Croitoru 2016, 313, Fig. 23 (A).

⁴⁶ Tocilescu 1903a, 356; Tocilescu 1903b, 270. În textul lui Gr. Tocilescu a apărut confuzia între deschiderea între turnurile porții și frontul acestora, atunci când indica 4.70 m (în loc de 3.50 m).

⁴⁷ Vezi Poenaru Bordea și Ocheșeanu 1986, 177-179.

⁴⁸ Netzhammer 1918, 125; Netzhammer 2005, 112. Vezi și Poenaru Bordea și Ocheșeanu 1986, 179, care citează din carnetele de șantier întocmite de Pamfil Polonic, unde sunt amintite “35 de lampioane întregi” găsite în camera C într-un strat de grâu și

năut ars. Trei dintre acestea prezentau și *planta pedis* pe bază, la exterior.

⁵¹ Barnea 1960, 73, 75, fig. 2.1-4 si pl. I.1-3.

150

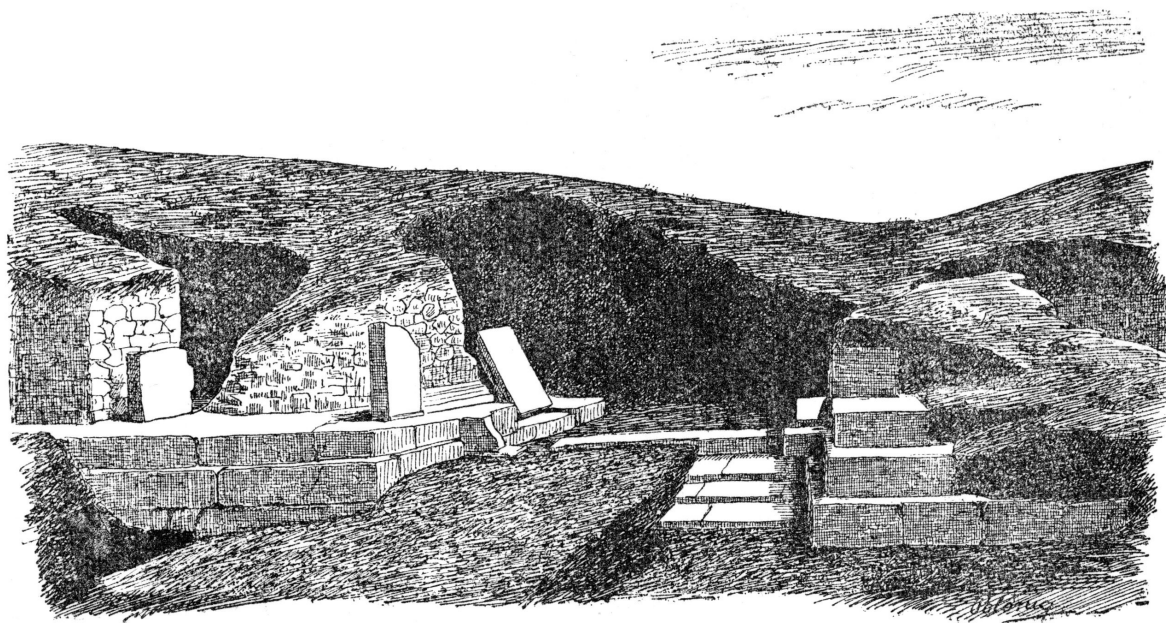

Fig. 8. Poarta de N a cetății vechi (A), vedere dinspre exteriorul incintei. Netzhammer 1918, 118, fig. 37.

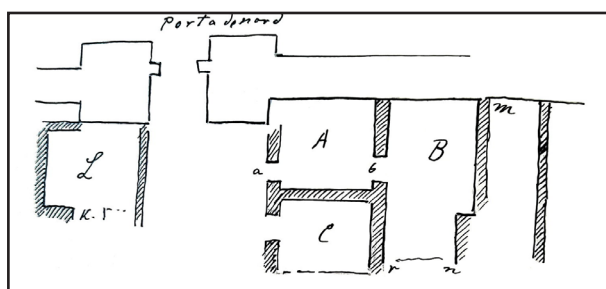

Fig. 9. Compartimentările A-C de pe latura de E a Porții de N a cetății vechi. Arhiva Gr. Tocilescu, Biblioteca Academiei Române (BAR), mss. 5131, 110 bis (Raport P. Polonic din 15 iulie 1899).

compus din 6 monede de aur găsite în camera A (cu ieșire la strada principală) a ansamblului mai sus amintit, emise între Iustinian și Tiberius II Constantinus (578-582), din vremea căruia datau un semissis și 3 tremissis⁵⁶. Date fiind tocmai aceste ultime piese, Gh. Poenaru Bordea și R. Ocheșeanu propuneau un moment dramatic însoțit de incendiu violent în anii 580, când au fost distruse și camerele clădirii adosată zidului de incintă de N al cetății vechi, dar anterior marelui raid din 586-587, pe direcția Tropaeum Traiani - Marcianopolis⁵⁷. Fără context cunoscut, dar databile cam în aceeași vreme, la sfârșitul secolului al VI-lea sau la începutul celui următor, sunt și două amfore de tip *spatheion*, cu dimensiuni identice, păstrate astăzi în colecția muzeului local⁵⁸, despre care se crede că provin de la Axiopolis sau din împrejurimile orașului târziu. În sfârșit, de la Axiopolis au mai fost publicate în urmă cu

Halmyris⁵³, o oală de bucătărie și o amforă (vest) pontică de tip Antonova V/ Kuzmanov XVI/ Opaț B Id⁵⁴. Pornind de la caracteristicile vaselor, inclusiv a terminațiilor de tip *umbo* ale unora dintre piesele din specia *vasa pot(at)oria*, Ion Barnea propunea o datare târzie a acestora, spre sfârșitul secolului al VI-lea⁵⁵. Această concluzie este susținută de puternice argumente numismatice, mai precis prin depozitul monetar

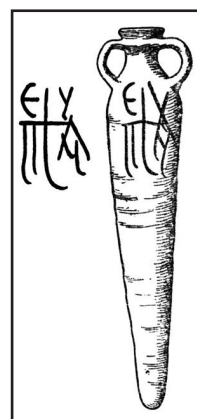

Fig. 10. Amforă de tip Riley LR 14 descoperită în camera A de la Poarta de N a cetății vechi (A). Netzhammer 1918, 125, fig. 42.

⁵³ Opreș 2003, 123, 128-129 (tip IV), pl. XLI, nr. 271; Topoleanu 2000, 91, tip IV, varianta B, pl. XXIII, nr. 99.

⁵⁴ Pentru descrierea tipului, proveniență, distribuție și capacitatea acestor amfore de mici dimensiuni, vezi Opaț 1996, 71-72, pl. 19.5, 8; Topoleanu 2000, 152-153, pl. XLIX-L, nr. 395-400; Opreș 2003, 74-79, pl. XXV-XXVII, nr. 127-158; Opaț 2004, 28-29; Paraschiv 2006, 36-38, 52-53, pl. 9-10 (tip 12); Opreș și Rațiu 2017, 75-77, pl. 8-9, nr. 60-65.

⁵⁵ Barnea 1960, 76.

⁵⁶ Poenaru Bordea și Ocheșeanu 1986, 177-180.

⁵⁷ Poenaru Bordea și Ocheșeanu 1986, 180.

⁵⁸ Lewit 2015, 115, fig. 7; Opreș și Potârniche 2019, 243, 250 = fig. 7b. Vezi încă un *spatheion* din același context de la Poarta

mai bine de jumătate de veac două capace de lut cu inscripție (IGLR 199-200), dintr-o argilă de culoare gălbui deschis (kaolinică), tipică zonei, devenită gălbuie-roz în urma arderii.⁵⁹

La Poarta de S (fig. 12-14, 16-17) distanța între cele două turnuri este aproape identică cu cea de la Poarta de N, adică 3.65 m⁶⁰. Pasajul îngust, între zidurile unor turnuri puternice, măsoară 11.65 m, potrivit desenului păstrat de la Pamfil Polonic. Din aceeași mărturie grafică aflăm că la un moment neprecizat a fost construit un zid care blochează în unghi ascuțit tot acest spațiu înspre S⁶¹. Respectiva formulă defensivă de la sfârșitul stăpânirii romane aduce cumva aminte de turnurile pentagonale de epocă bizantină timpurie, inclusiv de linia de fortificare a Balcanilor de Răsărit (Portae Haemi / Πύλαι τοῦ Αἵμου)⁶². La acest acces principal de S s-au păstrat și țătânile porților. Turnurile erau foarte bine conservate și paramentul păstrat încă la o înălțime de 2.50 m, cu intrări făcute din piatră cioplită. Intrarea în partea de E era păstrată complet, inclusiv 4 trepte care

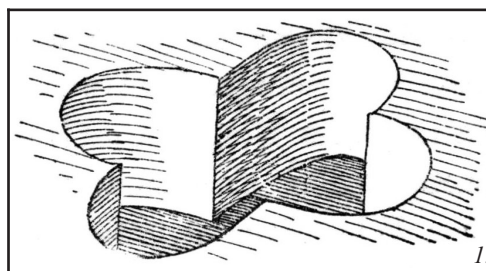

Fig. 11. 1. Detaliu asupra cuvei baptismale cvadrilobe. Netzhammer 1918, 124, fig. 40.
2. Detaliu cu poziția spațiului care adăpostea cuva baptismală față de poarta de N a cetății A. BAR, Mapa Pamfil Polonic Varia I, desen 77 (dreapta).

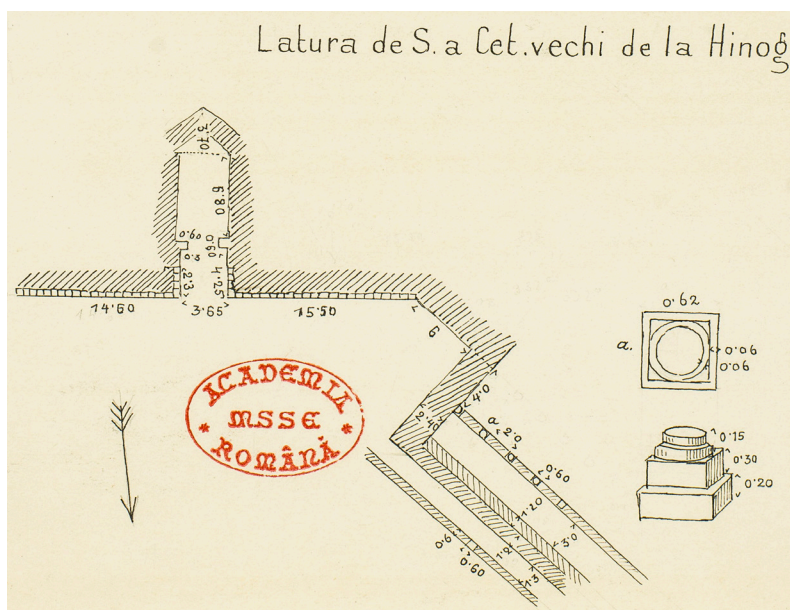
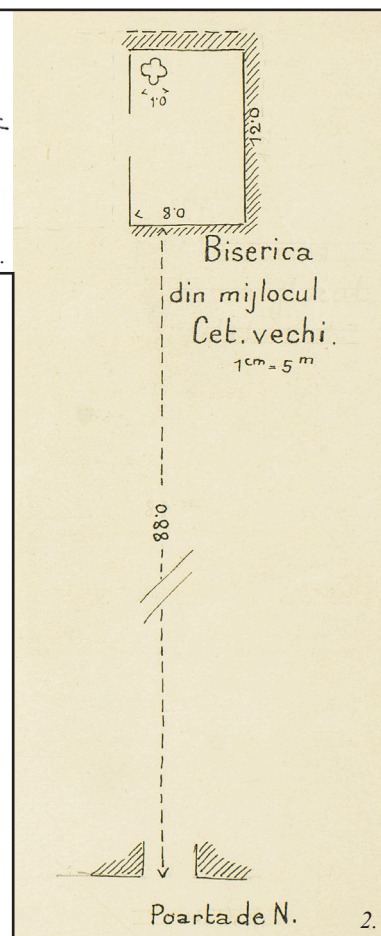

Fig. 12. Latura de S a cetății vechi (A) de la Hinog. BAR, Mapa Pamfil Polonic Varia I, desen 80. BAR, Mapa Pamfil Polonic Varia I, desen 77 (jos).

conduceau până la o înălțime 1.80 m, unde P. Polonic a găsit și podeaua interioară din piatră, situație arheologică înregistrată ca *unicum* între cercetările sale dobrogene⁶³ (fig. 18). De la poartă către N, Pamfil Polonic a degajat și strada principală, lată de 3.60 și pavată cu piatră neregulată, mărginită de clădiri. Pe latura dinspre E a străzii a identificat o bază de coloană *in situ* și a estimat existența unei colonade care însoțea edificiul pe care îl mărginea pe aproape 10 m către interiorul cetății. De cealaltă parte a străzii au fost săpate alte

de N a Cetății vechi (A) desenat în raportul lui P. Polonic din 4 iulie 1899, Arhiva Gr. Tocilescu, Biblioteca Academiei Române, mss. 5131, 108 bis.

⁵⁹ Barnea 1965, 409, 413-415, fig. 1/11-12; 3/6, 8; recent, Ibba 2024, 280, nr. 2-3. Despre argila kaolinică din zona Axiopolis, vezi și Rațiu și Opreș 2023, 654 (cu bibliografie).

⁶⁰ Arhiva Pamfil Polonic, Varia, I, desen 77 (jos). Schuchhardt indică 4.25 m, vezi Schuchhardt 1918, 58, Abb. 23 (C); Mason și Croitoru 2016, 313, Fig. 23 (C). Această distanță apare figurată și în desenul lui Pamfil Polonic, dar între colțul turnului și până la pragul porții.

⁶¹ Tocilescu 1903a, 356; Tocilescu 1903b, 270.

⁶² Dintchev 2012, mai ales 505, fig. 8. Vezi și Dinčev 2006, 116, 121, 132-134, fig. 35, 52, 85, 87, 89.

⁶³ Arhiva Gr. Tocilescu, Biblioteca Academiei Române, mss. 5131, 107 (raportul săptămânal din 26 iunie 1899). Vezi și desenul din Arhiva Pamfil Polonic, Varia, I, nr. 85.

Fig. 15. Stela funerară a lui C. Valerius Germanus descoperită extra muros la Poarta de S a cetății vechi (A). Foto ISM IV 224.

trei compartimentări ale unei clădiri notate D I-III, prezentând urmele unui incendiu puternic; zidurile acesteia sunt realizate într-o tehnică inferioară, iar podeaua era din lut bătut⁶⁴.

La 15 m înspre V de poarta de S a cetății au fost descoperite resturile unui edificiu monumental, păstrat pe o lungime de 27 m⁶⁵, a cărei latură de SV era marcată de o colonadă cu baze de coloană așezate la interval de 2 m una față de cealaltă (fig. 12-13, 19). Distanța dintre colonadă și ceea ce figura în planurile generale P. Polonic ca traseu ipotetic al incintei în zonă (către vale) ar fi de 4 m. Incinta nu a fost însă evidențiată arheologic în zona respectivă. Ea apare în planuri doar punctat și paralel marelui edificiu, despre care Pamfil Polonic și Grigore Tocilescu credeau

că ar fi fost un templu de dimensiuni colosale: doar jumătatea sa dinspre V măsoara 22 m, cu o intrare largă de 2.27 m⁶⁶. După tehnica în care au fost lucrate pietrele și dimensiunile lor, P. Polonic credea că unele dintre piesele arhitectonice de aici au ajuns să fie reutilizate tocmai la refacerea Porții de N. Zidul edificiului corespunzător colonadei avea 1.20 m grosime și, la un moment dat, a fost practic dublat (2.40 m), fiind interpretat drept incintă într-o

Fig. 16. Poarta de S a cetății vechi (A), vedere dinspre interiorul cetății. Album Axiopolis, foto nr. 11.

⁶⁴ Arhiva Gr. Tocilescu, Biblioteca Academiei Române, mss. 5131, 99 bis, 106.

⁶⁵ Polonic Mss., 16. Potrivit lui Gr. Tocilescu latura clădirii aliniată incintei de SV s-ar fi păstrat pe nu mai puțin de 42 m lungime (!), prezentând cu aceeași ocazie și rezultatul unui calcul care indica 14 baze de coloană: Tocilescu 1903a, 356; Tocilescu 1903b, 271. În fapt, cam atât ar fi trebuit să măsoare acea latură a clădirii, după cum am arătat în text, analizând informația lăsată de P. Polonic.

⁶⁶ Tocilescu 1903a, 356; Tocilescu 1903b, 271. Vezi raportul săptămânal nr. 2 din 26 iunie 1899 al lui Pamfil Polonic, în Arhiva Gr. Tocilescu, Biblioteca Academiei Române, mss. 5131, 106 bis.

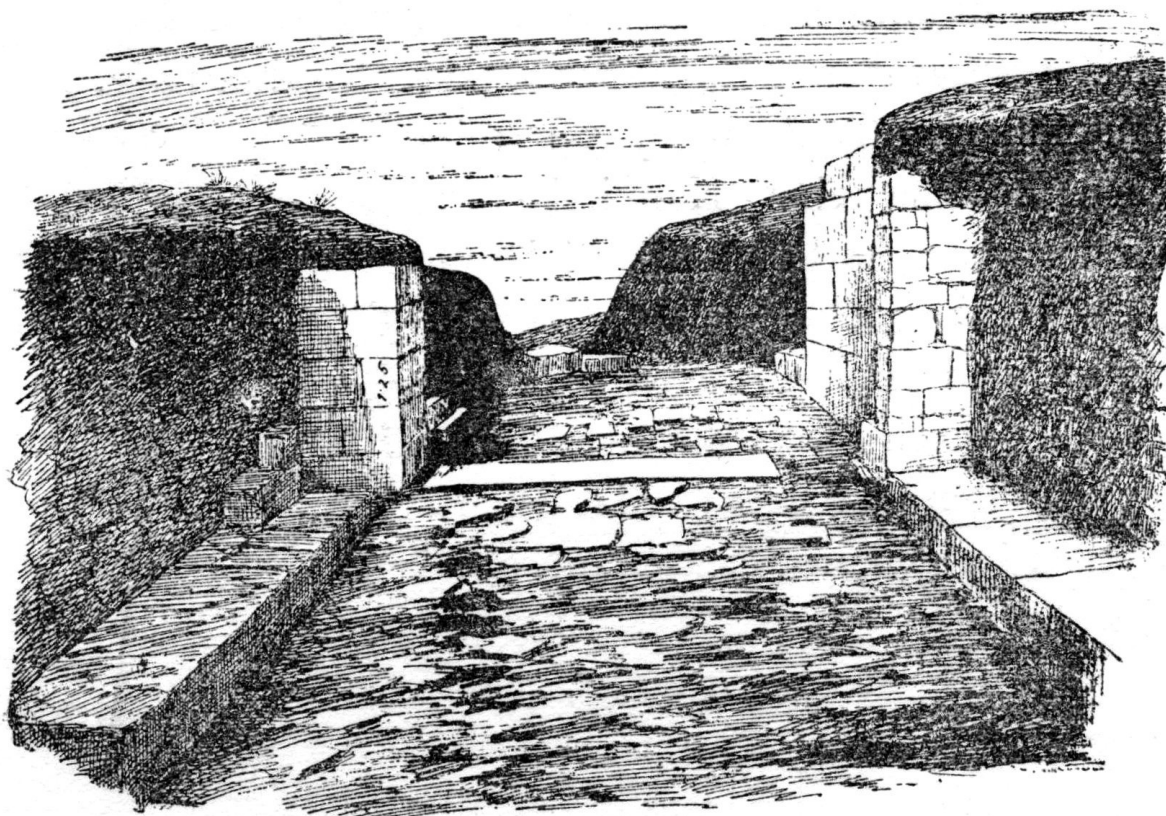

Fig. 17. Poarta de S a cetății vechi (A). Netzhammer 1918, 126, fig. 43.

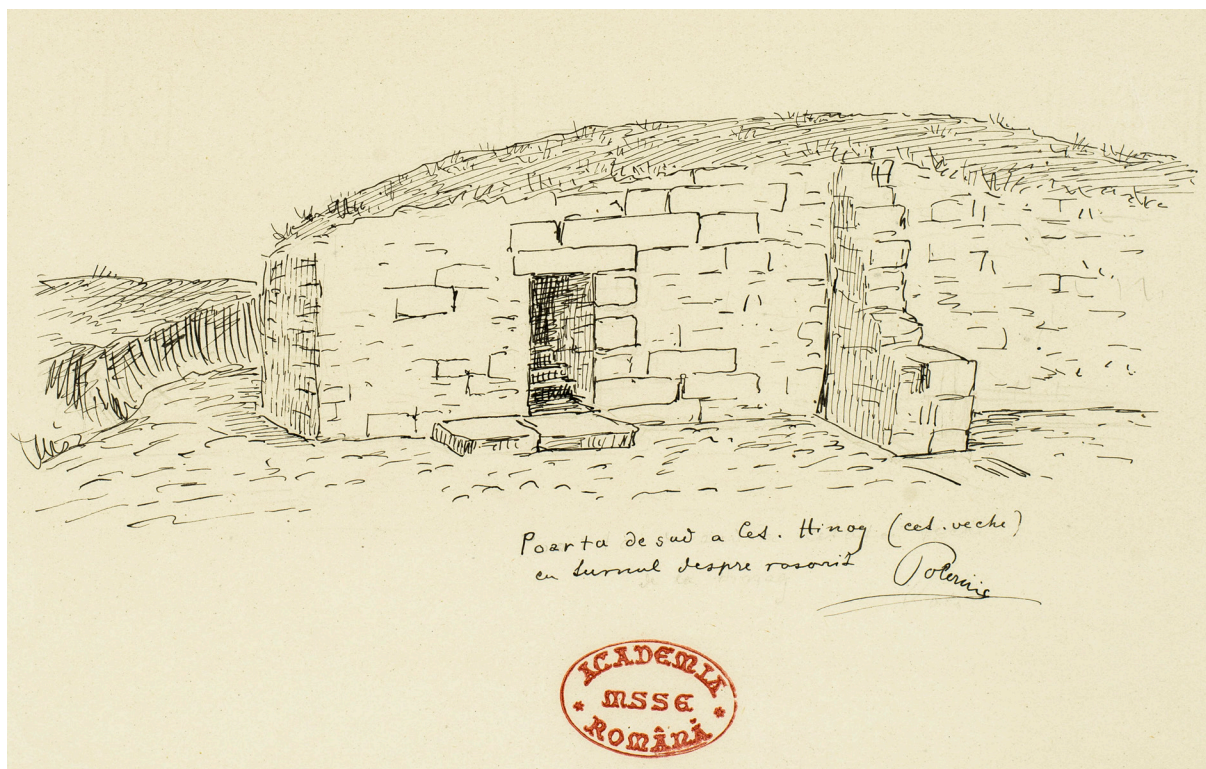

Fig. 18. Poarta de S a cetății vechi (A), intrarea în turnul de E. BAR, Mapa Pamfil Polonic Varia I, desen 85.

Fig. 19. Edificiul cu colonadă de la V de Poarta de S a cetății vechi (A).
Album Axiopolis, foto nr. 6.

în partea de N a cetății vechi”⁷⁰, încheie partea de N a platoului cu o incintă relativ trapezoidală, situată mai către vale față de precedenta (fig. 21a). Zidul are o grosime asemănătoare celui de la fortificația mai veche (3.50 m) și a fost ridicat în aceeași tehnică; de-o parte și de alta a porții de N se păstrează pe o lungime de 206 m⁷¹. Despre acesta se crede că a fost construit în veacul al VI-lea, atunci când se vor fi reparat și vechile ziduri de apărare ale primei cetăți⁷². Poarta de N, situată la 110 m distanță față de poarta de N a cetății vechi, are turnuri rectangulare. Frontul turnului dinspre E măsoară 4 m; cel care mărginește poarta către V era, însă, foarte distrus⁷³.

⁶⁷ Arhiva Gr. Tocilescu, Biblioteca Academiei Române, mss. 5131, 106 bis.

⁶⁸ Arhiva Gr. Tocilescu, Biblioteca Academiei Române, mss. 5131, 99 (raportul din 20 septembrie 1898): “... Construcțiile de pe marginea Dunărei. În dreptul colțului de nord vest a cetății se găsește A – un zid foarte gros, care seamănă să fie continuarea zidului înconjurător până la Dunăre. La 33 m mai spre sud se găsesc 2 ziduri paralele unul de altul, 5 m depărtat, iar la 55 m mai spre sud se găsește o construcție mare BC care arată 5 despărțituri - după forma zidurilor BC care sunt de 2 m groase lucrate cu piatră cubică, cred că avem înaintea noastră urmele unui templu sau alt edificiu important. Zidul B este construit din două ziduri adăugite (fiecare 1 m gros), cel despre nord este bine lucrat și arată o față de piatră cubică, pe când adausul despre sud este construit numai din piatră brută – zidul a are grosimea de 1.20 m; zidul b este 1.0 m gros, zidul c arată grosimea de 0.80 m; zidul d are grosimea de 1.0 m – iar zidul din urmă C este ca și zidul B de 2 m gros – deasupra acestor ziduri care iese din malul abrupt al Dunărei sunt o mulțime de dărâmături pe o înălțime de 3 până 5 m depuse”. Vezi și consemnarea lui Schuchhardt 1918, 59; Mason și Croitoru 2016, 314.

⁶⁹ Polonic Mss., 16-17.

⁷⁰ Tocilescu 1903a, 357; Tocilescu 1903b, 271; Polonic Mss., 16-17.

⁷¹ Arhiva Pamfil Polonic, Varia, I, desen nr. 76; Polonic Mss., 19.

⁷² Rădulescu, Scorpan și Florescu 1976, 78; Scorpan 1980, 39.

⁷³ Arhiva Pamfil Polonic, Varia, I, desen 80 (sus).

fază în care marea clădire era deja dezafectată⁶⁷. Mai multe alte ziduri paralele cu cele prezentate mai sus, ridicate din piatră sau din cărămidă, au fost surprinse spre interiorul cetății, într-un sondaj al lui P. Polonic, până la limita incintei de N a cetății medievale.

La baza dealului Hinog, către Dunăre, a fost înregistrat un șir de ziduri (amenajări) perfect aliniate, perpendiculare pe linia fluviului, foarte probabil de-a lungul unei străzi care asigura legătura cu instalația portuară⁶⁸ (fig. 3, 20). Acestea încep de la colțul de NV al cetății către Dunăre cu un zid foarte gros, asemănător incintei, continuând spre S, pe o distanță de cca 125 m. Pe lângă numeroasele urme de dărâmătură de la edificii din zidărie de piatră cu mortar la interiorul cetății, au fost consemnate urmele unor ziduri de calitate inferioară, fără mortar de var, din piatră legată cu pământ, ridicate într-o etapă mai târzie. Chiar incinta prezenta semnele unor supraînălțări în tehnică inferioară, fără mortar, așa cum au fost ele descoperite și la Capidava pentru epoca medievă, dar rămâne imposibil de precizat cărei epoci istorice aparține acest efort constructiv⁶⁹.

Cea de-a doua cetate din punct de vedere cronologic, denumită “ville ancienne B” de Gr. Tocilescu (“ville Nord d’en bas” sau “adaos de cetate

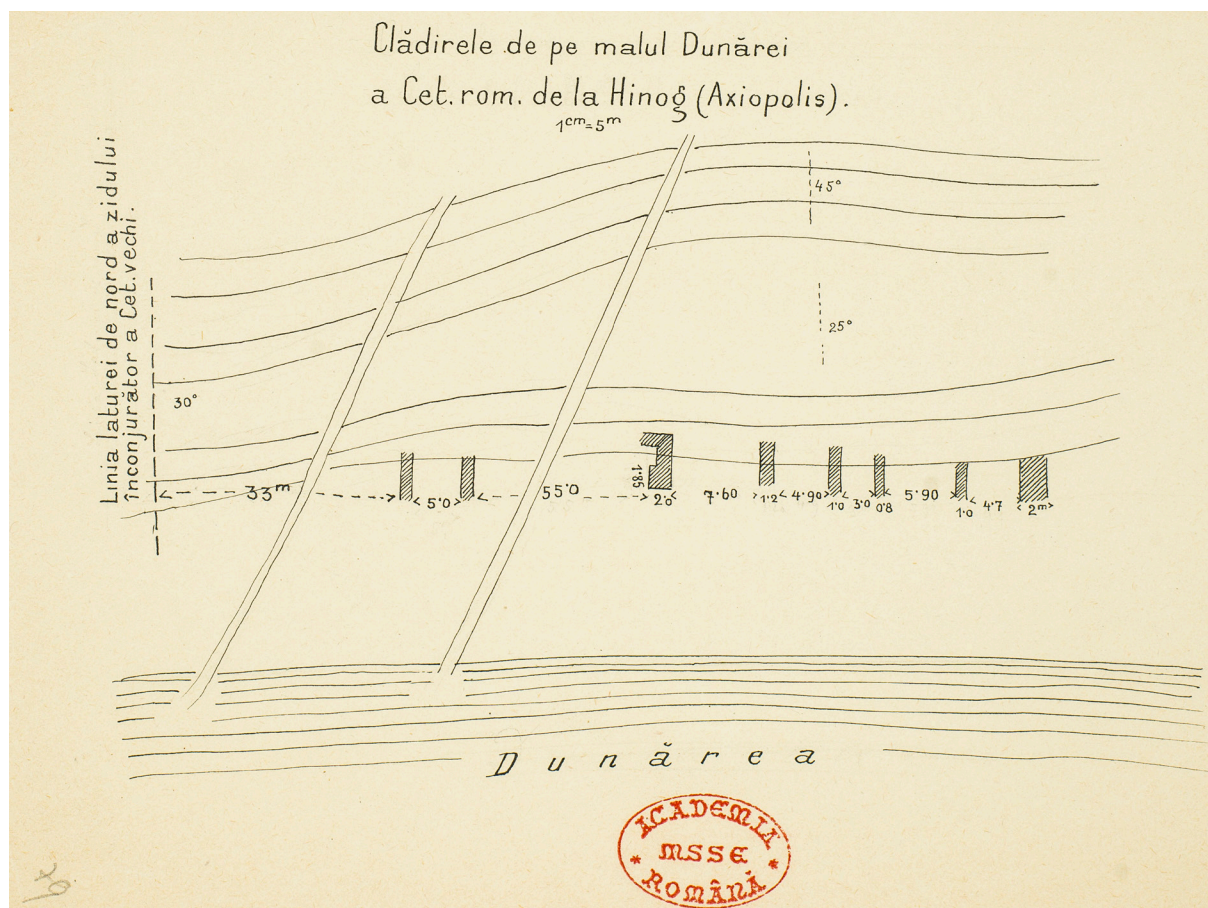

Fig. 20. Ziduri de clădiri (instalația portuară ?) perpendiculare față de malul Dunării, la baza Dealului Hinoș (cetatea A).
BAR, Mapa Pamfil Polonic Varia I, desen 79.

O a doua poartă simplă având deschiderea de 3.50 m, fără turnuri, a fost identificată către E, la 112 m distanță de turnul răsăritean al porții de N⁷⁴ (fig. 21b). Urmând traseul incintei cetății B, pe partea opusă Dunării, P. Polonic a mai consemnat și zidurile unei amenajări circulare cu diametrul exterior de 7 m și funcție neprecizată, adosată incintei. Incinta a putut fi urmărită pe o lungime de 206 m. Ea cobora până aproape de Dunăre, parte în care s-a năruit din vechime. Spațiul interior, folosit altădată ca zonă funerară creștină, adăpostea, la 7 m față de poarta de nord a cetății A, o *basilica coemeterialis* de mici dimensiuni: unica navă măsoara 11,40 m x 4,95 m și avea o absidă semicirculară spre E, cu diametrul de 2,20 m. Adosată peretelui său meridional, în secțiunea de E, se găsea și o mică capelă rectangulară de 4 m x 2 m, dotată la rândul său cu o absidă orientată⁷⁵ (fig. 22-23). În acest din urmă spațiu, spartă în 9 bucăți, a fost găsită dala funerară din marmură cu inscripția “Aici odihnește Anthousa, de neam mare, fiică a ilustrului comite Gibastes; și-a sfârșit viața nouă ...” (IGLR 195; ISM IV, 241) (fig. 24b). Pornind de la detaliile pavajului interior Ion Barnea interpreta această biserică de la Axiopolis ca un *martyrium*, restaurat foarte probabil de către Gibastes, *comes (foederatorum ?)*, a cărui fiică, Anthousa, va fi înmormântată în capela-anexă ridicată la rangul de mausoleu *ad sanctos*⁷⁶, cândva în prima jumătate a secolului al VI-lea p.Chr.⁷⁷ Această ipoteză se bazează și pe descoperirea în ruinele bazilicii cimiteriale în 1947 a unei plăci de calcar (33 x 36 x 9 cm), astăzi păstrate la Muzeul Național de Istorie a României (fig. 24a), care menționa mai mulți martiri creștini: Chiril, Chindeas, Tasiu (Dasius), alături de un posibil al patrulea personaj, Euphrasius (IGLR 194; ISM IV 240)⁷⁸. Pe acesta din urmă Ion Barnea îl considera la un moment dat a fi un personaj înmormântat mai târziu *ad*

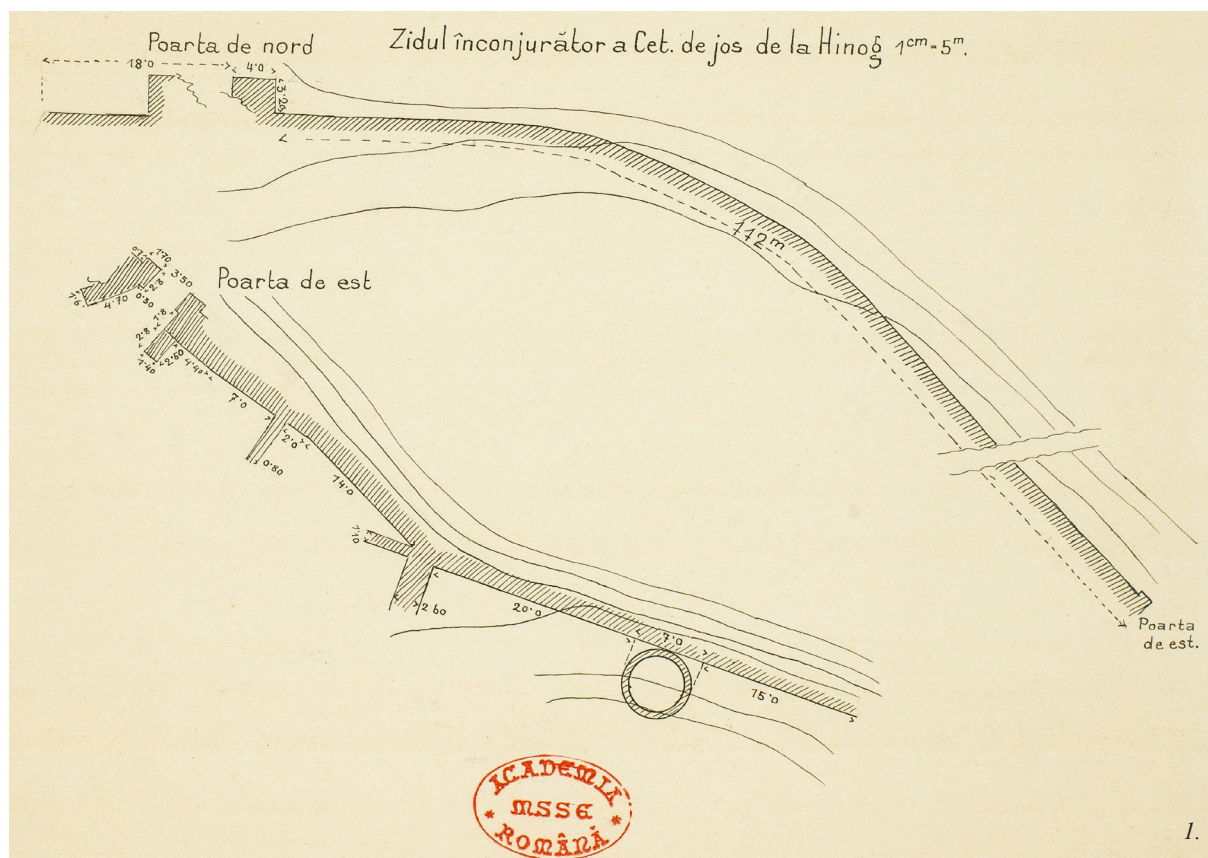
⁷⁴ Arhiva Pamfil Polonic, Varia, I, desen 80 (sus/jos), 87.

⁷⁵ Polonic Mss., 14-15; Arhiva Pamfil Polonic, Varia, I, desen nr. 76, 78 (jos), 81; Arhiva Gr. Tocilescu, Biblioteca Academiei Române, mss. 5131, 106 bis (raport din 26 iunie 1899); Tocilescu 1903a, 357-358; Tocilescu 1903b, 271, 274; Netzhammer 1907-1908, 99, cu 2 ilustrații; Netzhammer 1918, 119-123, fig. 38-39; Netzhammer 2005, 107-110, fig. 38-39; Polonic 1935, 20; Barnea 1977, 158-160.

⁷⁶ Barnea 1977, 160.

⁷⁷ Zahariade, Covacef și Lungu 2006, 88.

⁷⁸ Barnea 1954; Barnea 1957, 280, fig. 6; Barnea 1977, 101-104, nr. 71. Recent, vezi Holubeanu 2022; Holubeanu 2023, cu literatura referitoare la subiect.

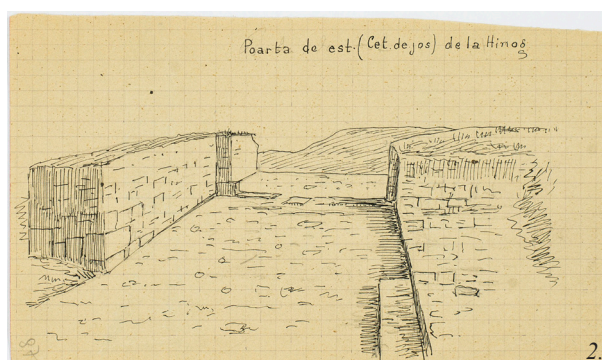

martyres, acceptând lectura lui Vitalien Laurent⁷⁹. Înainte citise εὐφρασιν (și va reveni ulterior la același înțeles) nu ca pe un antroponim, ci în sensul “(Martirilor) Chiril, Chindeas și Taseios (Dasius) le aduc laudă (fac pomenire)”⁸⁰. Când va fi fost construit micul edificiu bazilical? O vagă referință găsim în raportul săptămânal de săpătură a lui Pamfil Polonic

din 26 iunie 1899: “... Sub biserică se afla la o adâncime mare dărâmătură de la zidul cetatei (“ville ancienne A”, n.n.) și de la o construcțiune mai veche ce ne arată că biserica este mai târziu construită decât zidul cetatei”⁸¹. Atât vestigiile bazilicii de cimitir, cât și capela adosată laturii meridionale a acesteia, au fost distruse aproape în întregime, ca urmare a unor lucrări efectuate în anii 1940⁸².

În însemnările sale P. Polonic consemna următoarele despre spațiul interior al cetății vechi B, unde, cu excepția edificiului și anexei prezentate mai sus, “de alte clădiri nu am dat, dar am găsit multe schelete de oameni așezate toate cu fața spre răsărit ce ne arată că partea acestei cetăți a servit într-un timp de cimitir”⁸³. Observația este importantă și relevă faptul că, pentru moment, nu putem interpreta această incintă în sensul locuirii efective, deși efortul împrejmuirii acestei extreme de N a Dealului Hinogului pare disproporționat prin raport cu gradul și modul de utilizare ulterioară a spațiului apărut cu zid. În altă ordine de idei, această incintă amintește anexele fortificate cunoscute în Scythia la Ibida (Slava Rusă), respectiv Tropaeum Traiani (Adamclisi)⁸⁴ și nu cred că

Fig. 21. 1. Incinta de N și E a cetății B (de jos) cu detalii asupra porților. BAR, Mapa Pamfil Polonic Varia I, desen 80.
2. Poarta de E a cetății B (de jos). BAR, Mapa Pamfil Polonic Varia I, desen 87.

⁷⁹ Vezi V. Laurent, în *Byzantinische Zeitschrift* 48, 1955, 220; Barnea 1977, 104.

⁸⁰ Barnea 1954, 219; Barnea 1997, 202-203.

⁸¹ Arhiva Gr. Tocilescu, Biblioteca Academiei Române, mss. 5131, 106 bis.

⁸² Barnea 1997, 199.

⁸³ Polonic Mss., 20.

⁸⁴ Pentru Ibida, vezi Ștefan 1977, în special 15-17. Pentru Tropaeum Traiani, vezi Barnea 1991, 202; Ionescu, Papuc și

This architectural drawing shows the interior of the church of Santa Maria della Spina. The main space is a large nave with a high, arched ceiling. In the center of the nave is a large, simple cross. To the right, there is a smaller, lower section, likely the apse or a side chapel, which also contains a smaller cross. A scale bar at the bottom indicates measurements from 0 to 5 meters.

ar trebui exclusă *a priori* ipoteza potrivit căreia a fost construită cu ideea găzduirii unor federați, și aici cel mai devreme în a doua jumătate a secolului al IV-lea p.Chr. În sfârșit, o foarte interesantă analogie este complexul de cult de la Berkovica (Dacia Ripensis), la sud de Montana: o anexă neîncăpătoare în colțul de SV al fortificației găzduia în a doua jumătate a secolului V și în cursul celui următor o bazilică cu trei nave și o capelă, parțial adosate zidurilor care le împrejmuiiau⁸⁵. Luând în considerație faptul că singurele edificii din spațiul interior al incintei B de la Axiopolis (care mai conține și alte urme funerare, după cum am văzut mai sus) sunt acel *martyrium* și capela adosată unde fusese înmormântată Anthousa, este foarte posibil ca întreg spațiul delimitat de zid să fi servit de fapt pelerinajului⁸⁶.

Locuirea civilă romană cu urme de clădiri vechi și zona de necropolă se întindea pe o suprafață considerabilă, la E și, iarăși, la S de cetăț⁸⁷ (fig. 29). La cca 1 km NE de Axiopolis, foarte aproape de DJ 223⁸⁸, a fost găsit în 1980 un cavou (hipogeu) cu dimensiunile de 4.07 x 2.60 x 2.30 m, datat la sfârșitul secolului al VI-lea p.Chr. sau la începutul celui următor și care avea încă păstrat inventarul

Sâmpetru 2011, în special 354-356; Mărgineanu Cârstoiu și Apostol 2016.

⁸⁵ Mitova-Džonova 2000a; Mitova-Džonova 2000b. Vezi și Dinčev 2006, 12-13, 106, fig. 25 (Berkovica).

⁸⁶ Informație Irina Achim, căreia îi mulțumim pe această cale pentru formularea acestei ipoteze.

⁸⁷ Arhiva Pamfîl Polonic, Varia, I, desen 78. Vezi și Repertoriul Arheologic Național (<https://ran.cimec.ro/>), pentru descoperirile elenistice, de epocă romană și medio-bizantină de la E și S de Dealul Hinog: Cod RAN 60785.31; Cod RAN 62814.13.

159

Fig. 24. 1. Inscripția menționând pe martirii Chiril, Chindeas și Tasius (Dasius) (IGLR 194; ISM IV 240). MNIR. Foto Marius Amariei. 2. Inscripția funerară pentru Anthousa, fiica comitelui Gibastes (IGLR 195; ISM IV, 241). Netzhammer 1918, 121, fig. 39.

funerar⁸⁹. În acel cavou de familie, cu înmormântări succesive, au fost descoperite cinci schelete, două de bărbați, două de femei și unul de copil. Pictura interioară înfățișează cruci și frunze de acant, iar pentru închiderea sa a fost utilizată o placă de *cancelli* de 1.32/1.36 x 0.96 x 0.12 m, astăzi păstrată în colecția arheologică de la Cernavoda (Muzeul Arheologic Axiopolis), parte a Muzeului de Istorie Națională și Arheologie din Constanța (fig. 25).

Cetatea din Sud (“ville nouvelle”), de secol X-XI, încalecă precedenta fortificație pe cca 30 m; ea măsoară pe axa N-S 200 m, latura de V fiind estimată la cca 200 m, iar cea de E la 210m⁹⁰. Avea tot formă poligonală, cu

Fig. 25. Placă de *cancelli* – cavoul descoperit la Cernavoda. MINAC. Muzeul Arheologic Axiopolis. Foto Ioan C. Opreș

zid gros de 2 m din blocuri paralelipipedice de mari dimensiuni, iar latura de N, puternic fortificată, prezenta turnuri rectangulare și unul circular (fig. 26-28). Tehnica de construcție este una inferioară, iar zidurile nu au urmă de temelie. Din însemnările lui Pamfil Polonic aflăm că acesta a reușit să dezvelească integral latura de N, pe o lungime de 140 m⁹¹, ocazie cu care a identificat și poarta aferentă, un pasaj îngust de 1.70 m, apărat de două turnuri rectangulare ieșite în afara frontului de zidărie⁹². Poarta de sud este cea principală: ea a avut drept model porțile de N și S de la cetatea veche (A), pentru că deschiderea între turnuri este identică, adică 3.50 m, iar turnurile care o apără măsoară 10 m lungime (fig. 26). Pasajul propriu zis are însă doar 1.70 m, corespunzător unei deschideri

⁸⁹ Lungu 2000, 46-49, pentru descrierea amănunțită a descoperirii.

⁹⁰ Arhiva Pamfil Polonic, Varia, I, desen nr. 76.

⁹¹ Polonic Mss., 17.

⁹² Arhiva Pamfil Polonic, Varia, I, desen nr. 82 (sus). La Schuchhardt 1918, 58, Abb. 23 (B); Mason, Croitoru 2016, 313, fig. 23 (B) turnurile de poartă sunt figurate în forma literei U, punctat. Privitor la dimensiunile oferite de P. Polonic, acestea apar ușor diferite la Schuchhardt: zidul de incintă ar avea în această zonă grosimea de 2.25 m, iar deschiderea efectivă a porții ar fi 1.60 m (în loc de 1.70 m).

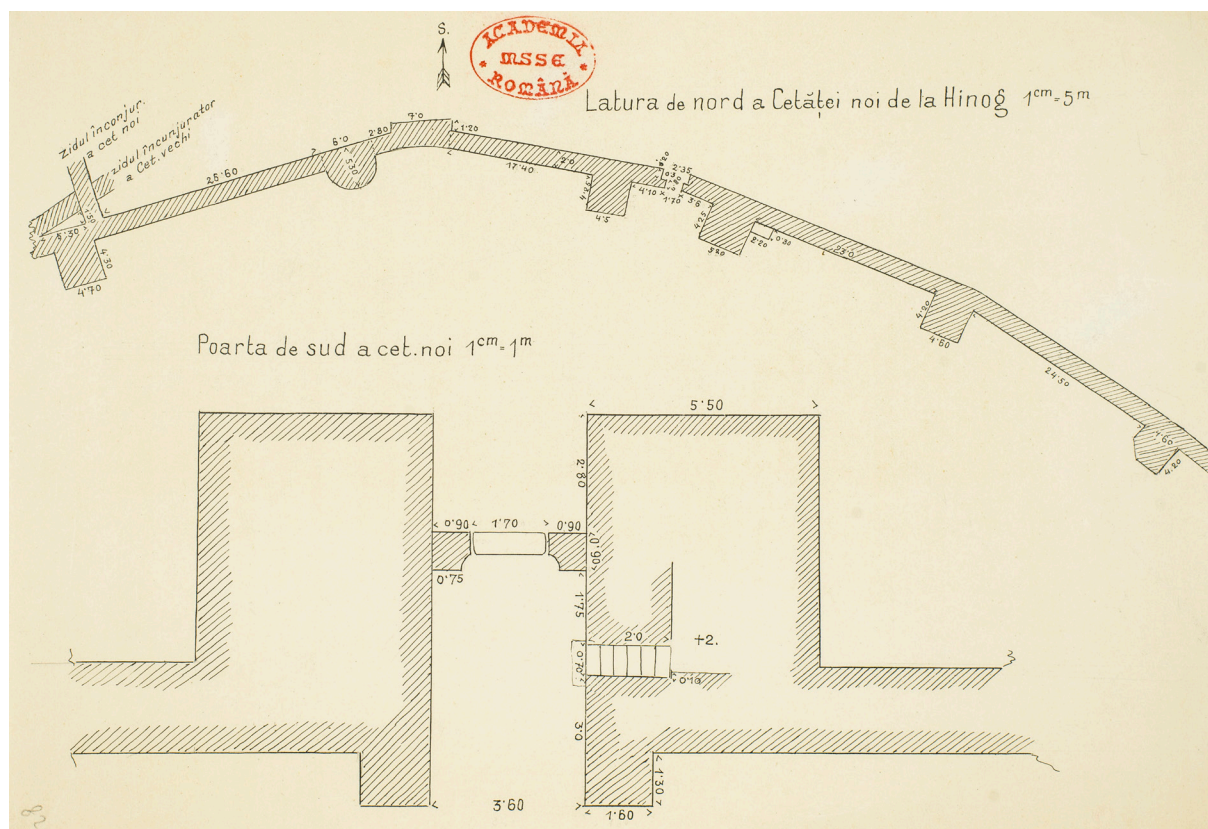

Fig. 26. Latura de N a cetății noi; poarta principală (de S) a cetății noi. BAR, *Mapa Pamfil Polonic Varia I*, desen 82.

interioare a incintei de 2.35 m⁹³. În desenul lui P. Polonic figurează treptele care urcă în turnul dinspre V; din însemnările sale aflăm că și cealaltă intrare în turnul dinspre E era intactă la momentul descoperirii⁹⁴. În cetatea bizantină nu s-au găsit urmele unor construcții interioare din piatră, ceea ce indică o formulă de locuire precară. Cetatea se leagă organic de valul de piatră ridicat în a doua jumătate a secolului al X-lea și care traversează Dobrogea, către Tomis, pornind de la 200 m SE de colțul cetății (fig. 29). Din această ultimă perioadă de ocupare a promontoriului datează inscripția care pomenește pe un anume Voislav (IGLR 202) la poarta de S a cetății celei noi⁹⁵ sau crucea de piatră a unei soții (sau fiice) de conducător local, Ratoslava și copilul acesteia, găsită în interiorul incintei de nord (ville ancienne B)⁹⁶ (fig. 30). O chestiune de mare interes este și legătura între valul mare din piatră și ultima incintă fortificată de la Axiopolis. Construcția mării lucrări defensive, *Steinwall*, cum îl denumea Schuchhardt în 1918, ori *taş gelme*, în formularea populației locale, rămâne încă un subiect intens de discuție, ca și celelalte două linii defensive care o preced⁹⁷. Ridicarea valului de piatră fost plasată cronologic puțin înainte de anul 943, în vremea țarului Petru (927-970), dacă nu cumva chiar în ultimii ani ai lui Simeon (893-927)⁹⁸. O exemplară cercetare preventivă în Castrul XXV (Tocilescu) de la Constanța (Constantia?), desfășurată între 2020-2023, a pus în evidență două faze clare de ocupare, una din prima jumătate a secolului al X-lea, urmată de o alta, foarte intensă, în al treilea sfert al aceluiași secol, sub Ioan Tzimiskes, cu o degradare treptată și părăsire a fortificației, eventual până către finalul secolului⁹⁹. După cum vom vedea mai jos, descoperirile monetare de la Axiopolis surprind, măcar parțial, o suprapunere cu utilizarea valului de piatră sub Vasile II (976-1025). Cele mai târzii piese, emise sub împăratul Constantin IX (1042-1055), sugerează însă că prezența bizantină s-ar fi putut prelungi și în prima jumătate a celui următor.

⁹³ Arhiva Pamfil Polonic, Varia, I, desen nr. 82 (jos). Vezi și Schuchhardt 1918, 58-59, Abb. 23 (D); Mason, Croitoru 2016, 313-314, Fig. 23 (D).

⁹⁴ Arhiva Pamfil Polonic, Varia, I, desen nr. 82 (jos); Polonic Mss., 18.

⁹⁵ Netzhammer 1918, 126, 128 (fig. 47); Barnea 1957, 287 și n. 111.

⁹⁶ Tocilescu 1903a, 359; Tocilescu 1903b, 272; Barnea 1957, 282 (fig. 9), 286.

⁹⁷ Tocilescu 1900; Schuchhardt 1918; Barnea și Ștefănescu 1971, 97-120. Pentru prezentarea în extenso a valurilor de la Dunărea de Jos, trasee, elemente și detalii constructive, cronologie sau atribuire, vezi Damian 2015, cap. III (Valurile din zona Dunării de Jos și semnificația lor politico-istorică), în special 56-62, 71-74, 79-82.

⁹⁸ Curta 1999, 146 și n. 111; Fiedler 2008, 168.

⁹⁹ Băjenaru et al. 2024, 541.

Fig. 27. Poarta de N a cetății noi. Album Axiopolis, foto nr. 7.

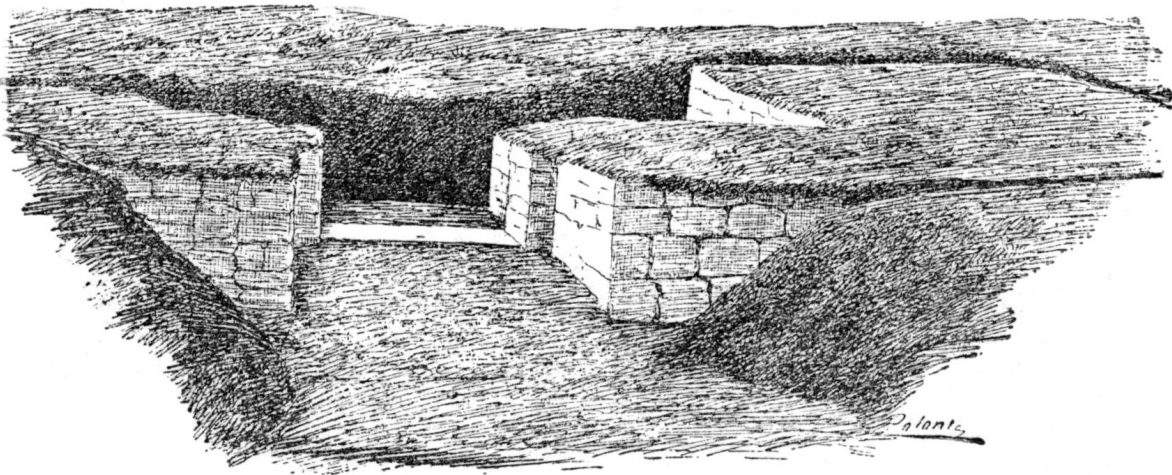

Fig. 28. Poarta de S a cetății noi, desen Pamfil Polonic. Netzhammer 1918, 127, fig. 45.

Cariera de calcar – dealul Vifor și relieful înfățișând pe Hercules Saxanus. Putem să ne facem o idee asupra impunătorului masiv de calcar de pe malul dobrogean în secolul al XIX-lea din monografia profesorului Karl Ferdinand Peters sau din ilustrațiile unor publicații străine ale vremii¹⁰⁰ (fig. 31.1-2). Această formațiune geologică

¹⁰⁰ Peters 1867, 93, fig. 1; Illustrated London News, No. 1230, Vol. XLIII, din 7 noiembrie 1863: vezi gravura "Tchernavoda. The Terminus of the Railway on the Danube", <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015006993037&seq=472>. În ambele imagini se observă gara DBSR din Cernavoda (Danube and Black Sea Railway and Kustendje Harbour Company Ltd., înființată în 1857) și instalațiile portuare care descărcău/încărcău cereale aduse pe Dunăre. Vezi și Boca 1968, 489, nr. 33 - Le Danube et la muraille de Trajan, à Tchernavoda, o gravură semnată M. Doussault, în L'illustration. Journal Universel, Paris, 24 Juin 1854, t. I, 396.

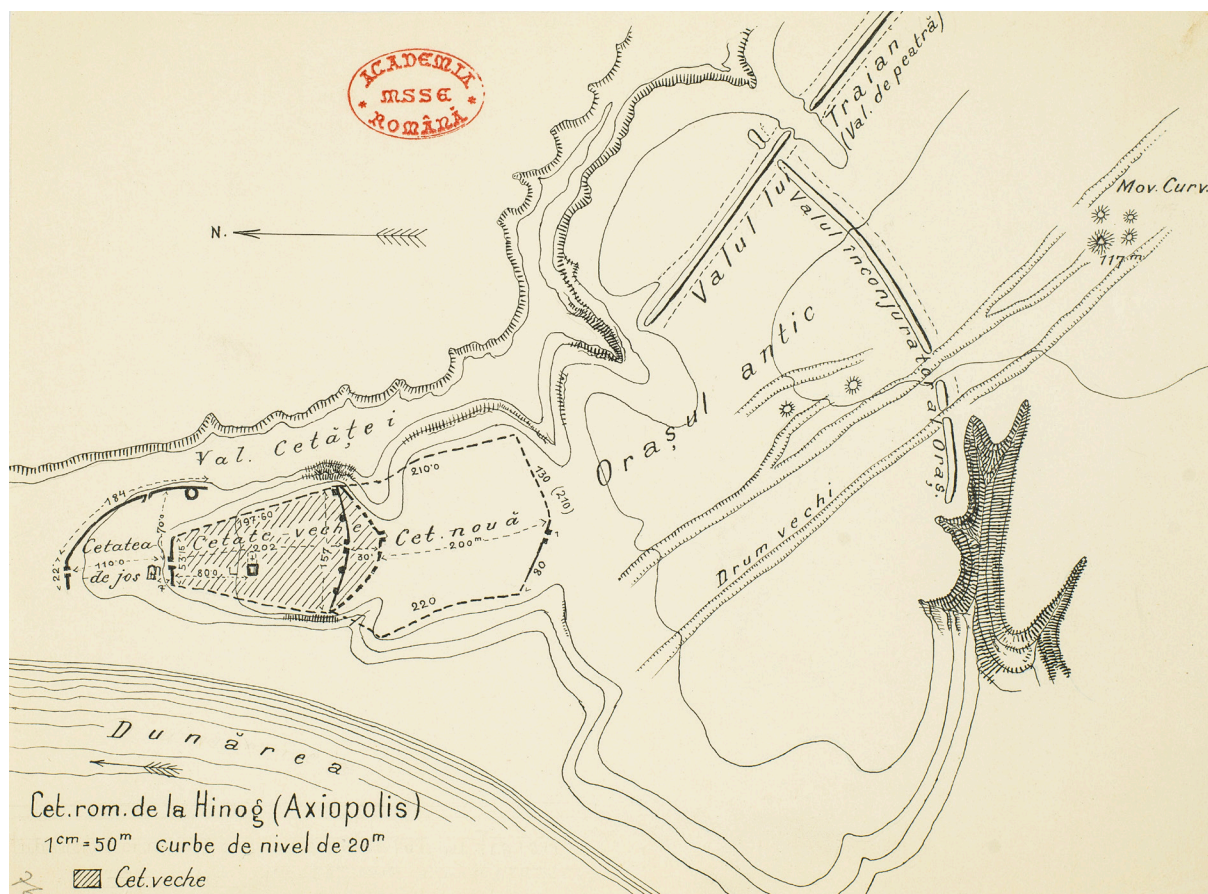

Fig. 29. Planul cetății Axiopolis, cu locuirea civilă antică (extra muros) și începutul valului mare de piatră. BAR, Mapa Pamfil Polonic Varia I, desen 76.

denumită “formațiunea de Cernavodă” cuprinde roci carbonatice cu o vechime între 140-130 de milioane de ani, datând din perioada Cretacicului inferior¹⁰¹. La 400 m S față de piciorul podului “Regele Carol I”, Grigore Florescu a identificat cariera romană de piatră la Axiopolis¹⁰². Aceasta continua către cetate pe cca 2 km, de-a lungul masivului de calcar, la limita de V a dealului Vifor, lângă Dunăre. Cariera avea mai multe camere de excavație, care păstrează urmele de tăiere a blocurilor masive de piatră¹⁰³ (fig. 32). Pe peretele din fundul camerei nr. 4 a fost găsită o sculptură rupestră a lui *Hercules Saxanus*, protectorul lucrătorilor în carierele de

Fig. 30. Crucea de mormânt pusă pentru Ratouslava și copilul acesteia. Barnea 1957, 282, fig. 9.

¹⁰¹ Rocile care aparțin acestei formațiuni sunt calcare deosebit de bogat fosilifere, conținând numeroase resturi fosile (microbialite, foraminifere, alge verzi, spongieri, corali, bivalve, gasteropode, cephalopode). Calcarele care conțin aceste organisme au luat naștere într-o lagună recifală care acoperea teritoriul localității Cernavoda în intervalul amintit. Descrierea, respectiv istoricul detaliat al cercetărilor geologice și paleontologice din arealul localității Cernavoda, la Neagu și Dragastan 1984; Dragastan et al. 1998. Vezi și <https://formatiunigeologice.igr.ro/formatiune/824>

¹⁰² Florescu 1936; Florescu 1937. Vezi și Rădulescu 1972, 187-194, pl. I-IV.

¹⁰³ Florescu 1936, 37-39, fig. 4-6; Micla și Florescu 1980, 136, fig. 417 (Daco-romanii, vol. II).

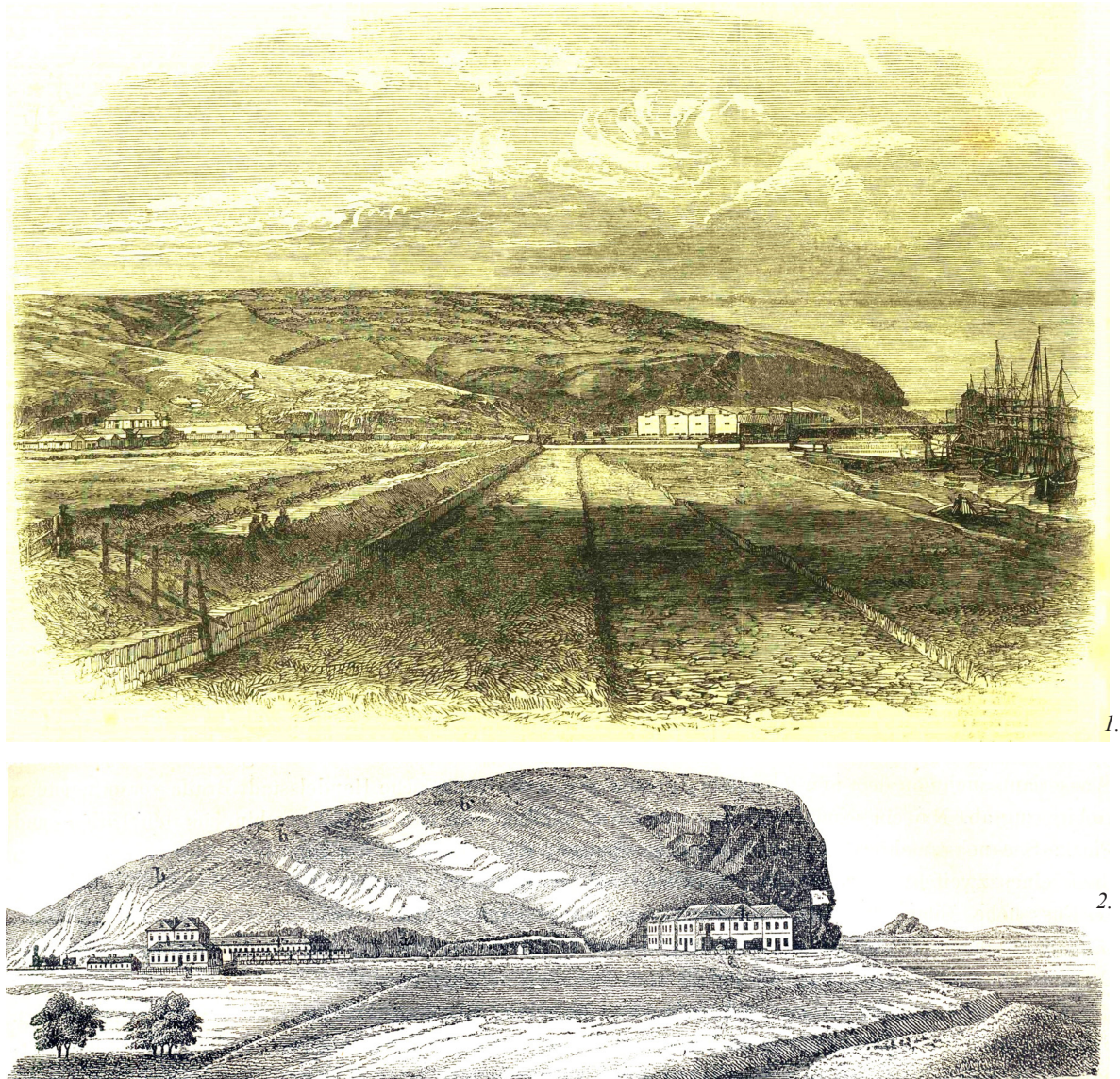

Fig. 31. Dealul Vîfor de la Cernavoda, cu gara Black Sea Railway and Kustendje Harbour Company Ltd. și instalațiile portuare. 1. *Illustrated London News*, No. 1230, Vol. XLIII, 7 noiembrie 1863; 2. Peters 1867, 93, Fig. 1.

piatră¹⁰⁴ (fig. 33). Relieful avea doar 63 cm înălțime, fiind realizat într-o nișă arcuită de 90 x 76 cm, la o înălțime de 6.30 m față de sol. Eroul a fost înfățișat în picioare, cu măciuca în mâna stângă și ținând un cantharos deasupra unui altar, în mâna dreaptă. Peste umeri avea aruncată o piele cu cap de leu, atârând pe umărul stâng¹⁰⁵. Gr. Florescu a propus o datare a reliefului în a doua jumătate a secolului al III-lea, utilizând în argumentația sa și descrierea materialului ceramic descoperit cu aceeași ocazie¹⁰⁶. Fără îndoială că ilustrarea acestuia din urmă ar fi fost decisivă în susținerea, eventual rafinarea, ori chiar infirmarea acestei ipoteze. Credem că realizarea reliefului în epocă romană rămâne indiscutabilă, după cum vom vedea mai departe. Cu toate acestea, se cuvine amintit că în urmă cu aproape jumătate de veac Petre Diaconu avansa ideea îndrăzneată a unei datări ulterioare, în perioada medio-bizantină, atât pentru relief¹⁰⁷, cât și pentru perioada de funcționare a întregii exploatare¹⁰⁸. Rămâne foarte posibil ca aceeași carieră antică să fi fost sursă și pentru piatra de construcție a cetății din secolul al X-lea, după cum

¹⁰⁴ Florescu 1936, 40-44, fig. 7-9; Miclea și Florescu 1980, 136, fig. 416 (Daco-romanii, vol. II). Pentru Saxanus, vezi *in extenso* Keune 1921, RE II A.1, col. 266-307.

¹⁰⁵ Florescu 1936, 44.

¹⁰⁶ Florescu 1936, 43, 46; Florescu 1937, 113.

¹⁰⁷ Diaconu 1980, 193.

¹⁰⁸ Diaconu 1980, 191-194.

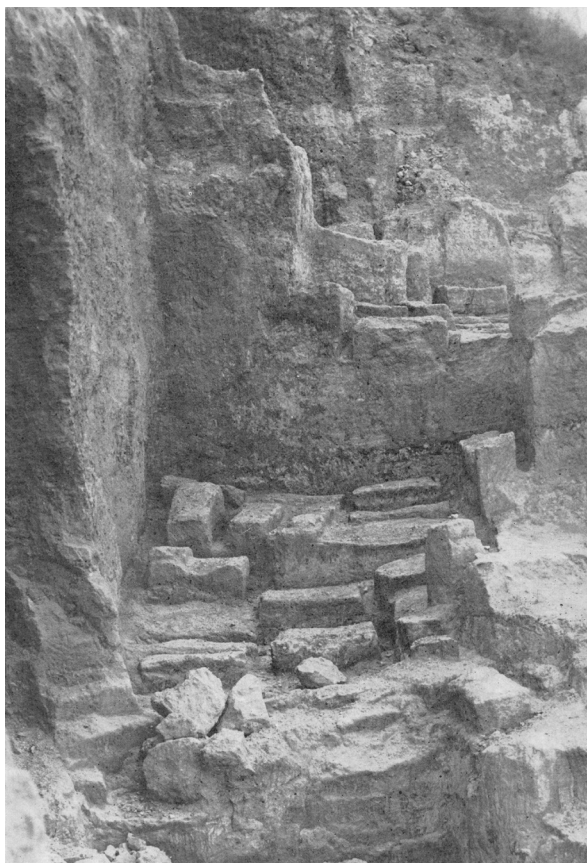

Fig. 32. Cariera de piatră de la Axiopolis (excavațiunea 4).
Miclea, Florescu 1980, fig. 417.

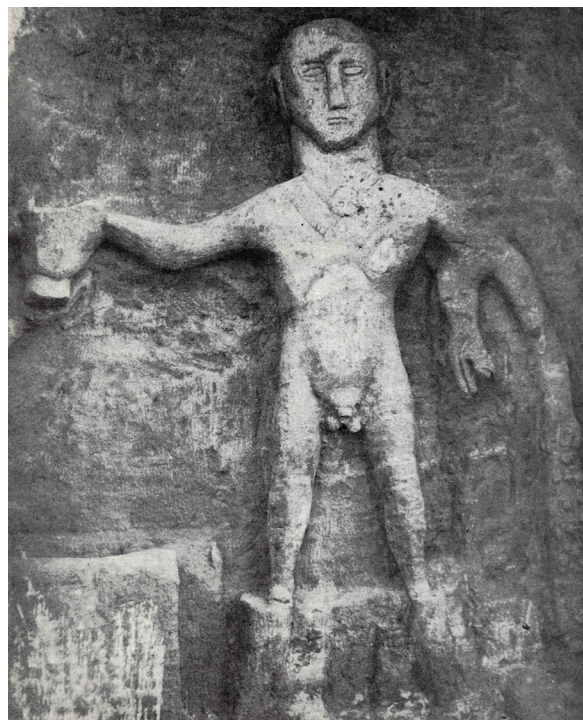

Fig. 33. Relief cu reprezentarea lui Hercules (Saxanus ?)
din cariera de piatră de la Axiopolis. Miclea, Florescu
1980, fig. 416.

credea Alexandru Barnea¹⁰⁹. Acesta din urmă vedea în Hercules (Saxanus) o divinitate încă foarte populară la începutul secolului al IV-lea și unica dovadă a vechii exploatare romane de la Axiopolis.

În ciuda mai multor atestări ale unor cariere romane în Dacia, nu există încă analogii pentru acest relief la nordul Dunării¹¹⁰. Atrage atenția, în schimb, un altar votiv din augit-andezit de la Bejan, lângă Deva și în fața Miciei, pe malul drept al Mureșului (IDR III/3, 39), pus *Herculi et Silvano* de o vexilație (*Arbeitsvexillation*) din *legio XIII Gemina*. Același mediu legionar îl regăsim în amonte de Cernavoda, lângă Somovît, tot în Moesia Inferior¹¹¹. Cariera de pe malul Dunării, respectiv o epigrafă și două reliefuri se găsesc la cca 1.1-1.4 km față de localitatea modernă și 30 km în aval față de Oescus (Ghighen)¹¹². Inscripția în *tabula ansata* a fost pusă de *leg(ionis) V Maced(onicae) vexillarii* (ILBulg, 134) și era însoțită de două reliefuri cioplite în stâncă, între care cel mai bine păstrat înfățișă o divinitate într-o ediculă, considerată a fi Zeus Zbelsoirdos sau Zeus Keraunos / Iupiter Fulminator¹¹³. Inscripția pare să dateze mai degrabă din ultima parte a secolului I – începutul celui următor, după cum considerau B. Gerov și T. Sarnowski¹¹⁴ sau nu mai târziu de secolul al II-lea, potrivit lui N. Sharankov¹¹⁵, decât din a doua jumătate a veacului al III-lea p.Chr., cum propusese primul editor¹¹⁶. În aval de Hajdučka Vodenica o *tabula* datată în anul 100, puțin înaintea războiului dacic al lui Traian, era dedicată *Herculi sacrum* de *lapidarii* din cele două legiuni ale provinciei Moesia Superior, care amenajaseră drumul tăiat în stâncă de-a lungul Dunării¹¹⁷. Inscripția se găsea imediat lângă celebra *Tabula Traiana* (CIL III 1699 = 8267), ridicată spre amintire cu aceeași ocazie.

¹⁰⁹ Poziția lui P. Diaconu despre datarea carierei a fost susținută apoi și de Al. Barnea, vezi Barnea 1991, 229.

¹¹⁰ Vezi recenta teză de doctorat a lui Bajusz Mátyás despre "Exploatarea pietrei în Dacia romană", susținută la Universitatea Babeș-Bolyai, în 2022.

¹¹¹ Torbatov 2021, 158-163.

¹¹² Torbatov 2021, 158-159. Ar trebui analizată piatra de construcție exploatată în această carieră pentru a verifica dacă nu cumva de aici se aprovizionau și situri romane de la nordul Dunării. Așa este, bunăoară, cazul Sucidavei, unde a fost amintit până acum doar calcarul de Vrața, vezi Opreș et al. 2022, 641 și n. 43.

¹¹³ Torbatov 2021, 160-161.

¹¹⁴ Gerov 1979, 225; Sarnowski 1988, 42, n. 33.

¹¹⁵ Vezi la Torbatov 2016, 246-247 și n. 31.

¹¹⁶ Gerasimov 1961, 236.

¹¹⁷ Gabričević 1972, 410-411, Abb. 2 = AE 1973, 473; Petrović 1986, 48-49, fig. 12-13; Mirković 2003, 15, nr. 5 = AE 2003, 1533. Vezi și Petolescu 2010, 84; Nikolić 2019.

O foarte frumoasă reprezentare la scară aproape naturală a lui Hercules este cea din secolul al III-lea p.Chr. dintr-o carieră de marmură (*bigio antico*) de lângă Nicaea, la Deliktaş¹¹⁸. Relieful a fost descoperit în 1990 în situl aflat la 8 km de Iznik, în Turcia. Protector al carierelor, Eroul ar putea fi legat în acest caz inclusiv de fundarea orașului din Bithynia, eveniment pentru care tradiția antică îl vede adorat alături de progenitorul Dionysos (Dio Chrys., *Or.*, 39, 8). Un alt relief reprezentându-l pe Hercule a fost găsit pe un perete din zona carierelor de marmură de la Saliara, în Thassos¹¹⁹.

O situație mult mai complexă este cea de pe insula Brač din Adriatica, în fața Salonei, a cărei aprovizionare privilegiată cu material de construcție se leagă de cariera antică¹²⁰. Acolo sunt cunoscute mai multe inscripții și, mai ales, un relief înfățișându-l pe Hercules, în exploatarea romană de la Rasoha¹²¹; descoperiri conexe vin și de la Stražišće, respectiv Plate, toate cele trei *bracchia* ale aceleiași mari cariere de calcar din partea de nord a insulei, între Splitska și Škrip. La Stražišće fusese un altar pus *H(erculi) A(ugusto) S(acrum)*, în carieră existând probabil un loc de cult¹²². La Plate, Valerius Valerianus, militar însărcinat cu realizarea și transportul capitulelor pentru băile lui Licinius de la Sirmium (complex ridicat între 308-316) oferă și el o dedicație (CIL III, 10107) aceleiași divinități¹²³. Alte două reliefuri neinscripționate ale lui Hercules, astăzi de aflat în muzeul din Škrip, au fost găsite în zona administrativă a carierei¹²⁴. În sfârșit, pe aceeași coastă a mai fost cercetată și o epavă în largul localității Sutivan, care transporta două sarcofage cu capacele lor, mai multe blocuri fasonate și o coloană, toate lucrate pe insulă¹²⁵. În mod suplimentar mai sunt cunoscute și alte reliefuri, o divinitate neprecizată în Gallia sau un cap de Hercules dintr-o carieră de granit corsicană¹²⁶. Cea mai semnificativă concentrare de atestări ale lui Hercules cu epitetul Saxanus (din lat. *saxum*, piatră, piatră prelucrată sau stâncă; *saxetum*, carieră) este atestată în extrema nordică a Germaniei Superior, la Brohlta și Kruft (24), situate la V și NV de Koblenz-ul de astăzi¹²⁷, cuprinzând altare dedicate acestuia, singur sau în asociere cu Iupiter Optimus Maximus. Alte câteva epigrafe au mai fost găsite și în Gallia Belgica, la Norroy¹²⁸, lângă Pont-a-Mousson, pe Valea Mosellei, unde Hercules apare fie ca Saxanus sau Saxsetanus. Cele mai multe dintre altare se leagă de trupele legionare de pe frontiera renană a secolelor I-II p.Chr.¹²⁹, motiv pentru care s-a și formulat ideea unui cult pur militar (ein reiner Soldatenkult)¹³⁰, deși sunt cunoscute alte câteva situații din Italia și Noricum în care Hercules Saxanus se manifestă într-un mediu evident civil¹³¹. Discuția complexă referitoare la relația dintre teonim și epitet, respectiv caracterul epicoriu al lui Saxanus, ori sincretism între o divinitate indigenă și cea greco-romană rămâne deschisă¹³². Asemeni celorlalte descoperiri de la limita septentrională a Germaniei Superior sau a atestărilor din Moesia Superior și Inferior, cariera de calcar de la Axiopolis a fost cel mai probabil exploatată de către soldați din armata provincială¹³³.

Dosarul numismatic. Cele mai timpurii monede cunoscute până acum de la Axiopolis sunt o piesă elenistică contramarcată din colecția IAB (dintr-o emisiune posibil tomitană)¹³⁴, alături de alți câțiva denari republicani și de la Augustus¹³⁵. În mai multe rânduri, au fost publicate monede din sit și împrejurimi, din colecții locale de la Cernavoda și deci descoperite foarte probabil în zona cetății antice. C. Moisil semnală înainte de Primul Război Mondial câteva monede găsite cu ocazia unor lucrări de canalizare din 1913, în timpul cărora au fost aflate mai

¹¹⁸ Yavuz, Bruno și Attanasio 2012, în special 256, 258, fig. 4.

¹¹⁹ Kozelj, Muller și Sodini 1981, 963, fig. 2.

¹²⁰ Russell 2013, 164, 176.

¹²¹ Cambi 2013, 6 (relieful are înălțimea de 0.80 m). Potrivit lui Cambi, datarea ar fi în prima jumătate a secolului al III-lea p.Chr.), dar există și o a doua opinie, potrivit căreia relieful ar fi fost realizat la sfârșitul secolului al III-lea sau începutul celui următor, vezi Russell și Glicksman 2015, 235 și n. 29.

¹²² Cambi 2013, 10-11.

¹²³ Russell și Glicksman 2015, 235.

¹²⁴ Cambi 2013, 14-15; Russell și Glicksman 2015, 235.

¹²⁵ Russell 2013, 127 și n. 148.

¹²⁶ Cognot 2002, 129-130 (La Roche-Vineuse, Saône-et-Loire); Yavuz, Bruno și Attanasio 2012, 256, n. 5 (din Corsica, nepublicată).

¹²⁷ Bauchhenss, G. 1986; Matijević 2016. Vezi și Hainzmann 2021, 131, Abb. 122-123, cu bibliografia.

¹²⁸ CIL XIII 4623-4625 (Norroy); AE 2004, 54 (Pont-à-Mousson); Bauchhenss, G. 1986, 90 și n. 2. Vezi, recent, și Hainzmann 2021, 131, Abb. 122.

¹²⁹ Bauchhenss, G. 1986, 90. Cadrul cronologic în care sunt atestate monumente ale lui Sax(et)anus acoperă 250 ani, între domnia lui Augustus și mijlocul secolului al III-lea p.Chr., vezi Hainzmann 2021, 137.

¹³⁰ Spickermann 2003, 126.

¹³¹ Matijević 2016, 47, 56: Tibur, Regio I (CIL XIV 3543 = ILS 3452 = Inscr.It. IV 1, 48), respectiv din Noricum: CIL III 5093 (Spitzelofen); ILLPRON 375-376 (Gummern), 1892 (Šmartno na Pohorju) = <https://lupa.at/5756>; <https://lupa.at/6701>. Mai multe alte inscripții din Noricum sunt nesigure, vezi Hainzmann 2021, 129, Tab. 19.

¹³² Hainzmann 2021, 130-134; vezi și Matijević 2016, 46 și n. 29.

¹³³ Suceveanu 1977, 142.

¹³⁴ Poenaru Bordea, Ocheșeanu și Nicolae 1989, 53.

¹³⁵ Ocheșeanu 1971, 78, nr. 9-10; Talmațchi 2005-2006, 336, nr. 37 (denarius emis sub Augustus), achiziționat la Cernavoda.

Fig. 34. *Drahmă sasanidă de la Chosroes II (601-602 AD), colecție privată. Petac, Ionescu 2013, 361 = pl. 1/5.*

chiar către epoca tetrarhică¹³⁹. Aceasta ar corespunde din perspectivă istorică reconstrucției *a fundamentis* a cetății (A), în urma marilor distrugeri provocate de barbari în *bellum Scythicum*, poate după victoria lui Aurelian din 272 asupra carpilor *inter Carsium et Sucidavam*¹⁴⁰. După o circulație relativ intensă în cursul secolului al IV-lea, perturbată în anii dinainte și după Adrianopol, se observă un recul pronunțat în primul sfert al secolului al V-lea, în timpul marilor atacuri hunice, iar descoperirile numismatice din a doua jumătate a secolului respectiv lipsesc cu desăvârșire¹⁴¹. Pentru veacul al VI-lea datele numismatice disponibile sugerează refacerea incintei în vremea lui Justinus I și continuitate în aprovizionarea cu monedă până către 542, urmată de un hiatus care durează până în 557 și se prelungește, ulterior, spre sfârșitul domniei lui Iustinian, între anii 559-563¹⁴². Ar mai fi de notat, cel puțin pentru moment, lipsa monedelor de la Tiberius II Constantin (578-582)¹⁴³.

Ultimele decenii ale secolului al VI-lea și primele decenii ale celui următor sunt și ultimele de funcționare a stăpânirii romane, documentate cu monedă. Evidența numismatică atestă momentele dramatice prin care trece cetatea în această vreme. În interiorul cetății A, într-una dintre încăperile (A) cercetate lângă poarta de Nord, a fost descoperit în 1899 un tezaur cu șase monede bizantine de aur (5 *tremisses*, 1 *semmissis* - emise de Iustinian I, Iustin II și Tiberius II Constantin), într-un strat de arsură¹⁴⁴. Ultima piesă fusese emisă între 578-582. Pierdut foarte probabil cu ocazia atacurilor slavo-avare din anii 580 (foarte probabil înainte de 586/587) de un personaj militar de rang înalt, el însoțește o distrugere importantă a cetății¹⁴⁵. Ultimele monede romane la Axiopolis sunt un *tremissis* din vremea lui Heraclius (610/613) (fig. 35), la răndu-i parte a unui mic tezaur descoperit în condiții neprecizate în

Fig. 35. *Tremissis de la Heraclius (613/614), 1.09 g.; 15 mm. BAR, Cabinetul Numismatic, inv. 553 = 181 - 194/434.*

¹³⁶ Moisil 1914, 23-24 (un denar de la Commodus, respectiv monede de bronz de la Dioclețian, Constantius Chlorus și Tiberius II Constantinus). Tot atunci a mai fost găsită o monedă imperială grecească (emisiune tomitană) în zidul cetății.

¹³⁷ Ocheșeanu și Papuc 1973, 353-354, nr. 104-111 (de la Plautilla, Iulia Paula, Severus Alexander și Gordian).

¹³⁸ Ocheșeanu și Papuc 1975, Pontica 8, 439, nr. 479-481 (Constantius II – Theodosius II); Vertan și Custurea 1979, 230-231, nr. 5-19; Vertan și Custurea 1980, 349-354, nr. 119-165; Poenaru Bordea, Ocheșeanu și Nicolae 1989, 64-72, nr. 1-209; Ocheșeanu 2006, 59-64, nr. 1-182 (de la Aurelian și până la Theodosius II).

¹³⁹ Poenaru Bordea, Ocheșeanu și Nicolae 1989, 54; Ocheșeanu 2006, 54, 60, nr. 1-9.

¹⁴⁰ Opreș 2021, 71-77, cu toate descoperirile din timpul domniei lui Aurelian, inclusiv bibliografia problemei.

¹⁴¹ Poenaru Bordea, Ocheșeanu și Nicolae 1989, 55-58; Ocheșeanu 2006, 59-60, 64.

¹⁴² Custurea 2019, 27. Vezi și Poenaru Bordea, Ocheșeanu și Nicolae 1989, 59.

¹⁴³ Poenaru Bordea, Ocheșeanu și Nicolae 1989, 58.

¹⁴⁴ Arhiva Gr. Tocilescu, Biblioteca Academiei Române, mss. 5131, 108 bis, 110 bis; Poenaru Bordea și Ocheșeanu 1986, 177-180.

¹⁴⁵ Poenaru Bordea și Ocheșeanu 1986, 180, 184.

fortificația romano-bizantină în 1912¹⁴⁶ și alți doi *folles* din bronz datați 613/614 și 614/615¹⁴⁷. *Tremissis*-ului din vremea lui Heraclius – găsit alături de un altul de la Anastasius – îi corespunde o variantă de legendă necunoscută pentru acest tip monetar și era, după toate probabilitățile parte a unui tezaur mai mare¹⁴⁸. Este imposibil să stabilim cu precizie un moment anume pentru încetarea locuirii de tip urban și părăsirea definitivă cetății, cândva în cursul celui de-al doilea deceniu în contextul raidurilor avaro-slave din anii 614-619 sau poate chiar mai târziu. De adăugat că piesa din 614/615 coincide din punct de vedere cronologic cu ultimele piese de la Capidava (612/613), Ibida (612/613), Istros (613/614), Halmyris (613/614), Aegyssus (613/614), Argamum (613/614), Tomis (613/614), Acres 613/4; Dionysopolis (613/614), Bizone (613/614) și Sacidava (613)¹⁴⁹.

Cu câțiva ani înaintea acestor ultime piese emise la început de domnie a lui Heraclius mai cunoaștem cel puțin o monedă de bronz de 20 *nummi* de la Phocas¹⁵⁰. Un excepțional tezaur de la Axiopolis plasat din punct de vedere istoric în contextul revoltei acestuia din urmă și a uciderii lui Mauricius Tiberius a fost publicat de Viorel Petac și Aurelian Ionescu acum un deceniu¹⁵¹, dar fără a se bucura între timp de o binemeritată atenție. Fără a mai avea analogii în zona de la Dunărea de Jos, tezaurul conține 5 drahme sasanide (sec. III-VII) de la Shapur I (2), Yazdgerd I (1), respectiv Chosroes II (2); cea mai recentă piesă a fost emisă în anul 11 de domnie al lui Chosroes II (601-602) (fig. 34). A fost pe bună dreptate legat de o decizie de la final de domnie a lui Mauricius Tiberius, anume aceea de a transfera, împreună cu familiile lor, 30.000 cavaleriști armeni și care ar fi urmat să fie înzestrați cu pământ în Thracia (Sebeos, 30, 105)¹⁵². Piesa cu care se încheie acest tezaur este esențială și ne demonstrează că, măcar într-o mică măsură, decizia strategică începuse să își urmeze cursul în momentul revoltei trupelor de la Dunăre. După câteva secole fără descoperiri numismatice, finalul seriei de la Axiopolis cuprinde monede medio-bizantine de la Vasile II (976-1025), Roman III (1028-1034) și Constantin IX (1042-1055)¹⁵³.

Autorul adresează calde mulțumiri pentru sugestii, bibliografie sau ilustrație necesare în finalizarea acestui articol Dr. Irina Achim (Institutul de Arheologie Vasile Pârvan al Academiei Române, București - IAB), Prof.dr. Constantin Ardeleanu (New Europe College București, Institutul de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române, București), Constantin Băjenaru (Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța - MINAC), Dr. Rodica Boroffka (Deutsches Archäologisches Institut, Eurasien Abteilung Berlin), Dr. Costin Croitoru (Muzeul Brăilei "Carol I"), Dr. Roxanda Dobrescu (IAB), Dr. Gabriela Dumitrescu (Biblioteca Academiei Române, București), Prof.Dr. Manfred Hainzmann (emeritus Karl-Franzens-Universität Graz), P. Dr. Gregor Jäggi OSB (Stiftsarchivar – Stiftsarchiv, Benediktinerabtei Maria Einsiedeln), Prof.Dr. Ergün Laflı (Dokuz Eylül University, Archaeology Department), Prof. Dr. Iuliana Lazăr (Facultatea de Geologie și Geofizică, Universitatea din București), Dr. Florian Matei-Popescu (IAB), Dr. Viorel Petac (Biblioteca Academiei Române București – Cabinetul Numismatic), Dr. Radu Petcu, Dr. Dan Vasilescu (MINAC), cât și lui Ovidiu Vitan (Biblioteca Academiei Române, București).

¹⁴⁶ Dimian 1957, 195; Poenaru Bordea și Ocheșeanu 1986, 185 și n. 31; Vilcu 2009, 5, 67, nr. 185.

¹⁴⁷ Poenaru Bordea, Ocheșeanu și Nicolae 1989, 72, nr. 208-209, *folles* datați 614-615, respectiv 613-614; Poenaru Bordea, Ocheșeanu și Popea 2004, 125, nr. 972 (614/615).

¹⁴⁸ Vilcu 2009a, 5, 12, 36, 67-68, nr. 19 (Anastasius), 185 (Heraclius); Vilcu 2009b, 362, 368, pl. I.1-2.

¹⁴⁹ Gândilă 2006-2007, 106-107. Piesa de la Sacidava fusese inițial datată 615/616, dar ulterior a suferit o revizuire, vezi Custurea, Vertan și Talmațchi 1999, 355, nr. 2077; Poenaru Bordea, Ocheșeanu și Popea 2004, 124, nr. 967. Unica piesă mai târzie ar fi cea de la Carsium (629/630), vezi Custurea 1986, 277, nr. 6.

¹⁵⁰ Poenaru Bordea, Ocheșeanu și Nicolae 1989, 60 și n. 63; Custurea 2019, 27, 109.

¹⁵¹ Petac și Ionescu 2013.

¹⁵² Petac și Ionescu 2013, 357-358. Despre aceste evenimente, vezi Howard-Johnston, 1999, 190-191; Whitby, 167-168; Haldon 1997, 247. Barnea 1968, 437-438, pentru campania lui Priscus și revolta condusă de Phocas.

¹⁵³ Poenaru Bordea, Ocheșeanu și Popea 2004, 139, nr. 1165 (Vasile II); 140, nr. 1207 (Roman III); 142, nr. 1272, 1285, 1298 (Constantin IX).

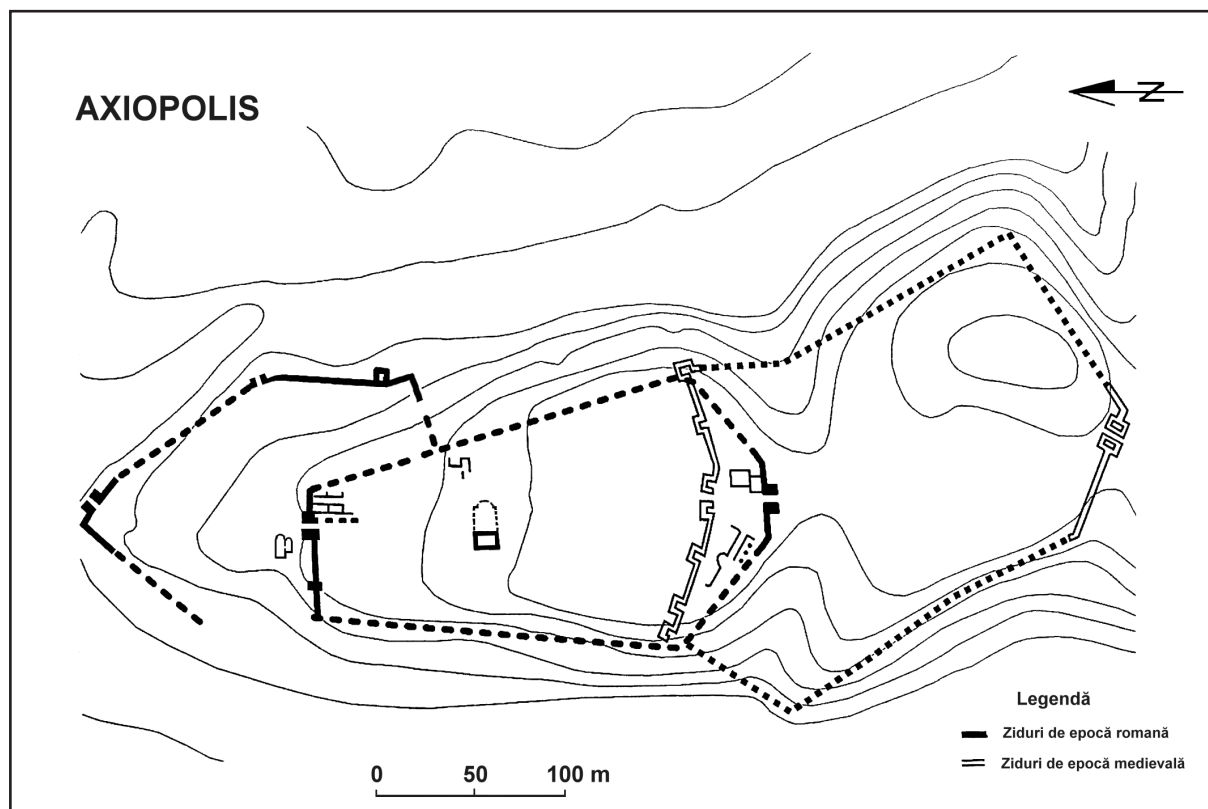

Fig. 36. Axiopolis. Plan general al cetăților de pe Dealul Hinog. MINAC.

BIBLIOGRAFIE

- Aricescu, A. 1977. Armata în Dobrogea romană. București: Editura Militară.
- Atanasov, G. 2004. De nouveau sur la localisation de la forteresse bas-byzantine St. Cyril en Scythie Mineure, în: Căndea, I., Sîrbu, V. și Neagu, M. (eds.), Prinos lui Petre Diaconu la 80 de ani: 405–411. Brăila: Editura Istros.
- Atanasov, G. 2012. Christianity Along the Lower Danube Limes in the Roman Provinces of Dacia Ripensis, Moesia Secunda and Scythia Minor (4th–6th c. AD), în: Vagalinski, L., Sharankov, N. și Torbatov, S. (eds.), The Lower Danube Roman Limes (1st–6th c. AD): 327–380. Sofia: NAIM-BAS.
- Barnea, A. 1991. La Dobroudja aux IVe–VIIe siècles n.è., în: Suceveanu, A. și Barnea, A., La Dobroudja romaine: 154–317. București: Editura Enciclopedică.
- Barnea, I. 1945–1947. Nouvelles considérations sur les basiliques chrétiennes de Dobroudja. Dacia 11–12: 221–241 (223, 229, 239–240).
- Barnea, I. 1954. O inscripție creștină de la Axiopolis. Studii teologice 6: 219–228.
- Barnea, I. 1957. Quelques considérations sur les inscriptions chrétiennes de la Scythie Mineure. Dacia N.S. 1: 265–288.
- Barnea, I. 1960. Date noi despre Axiopolis. Studii și Cercetări de Istorie Veche 11/1: 69–78.
- Barnea, I. 1965. Objets céramiques peu connus: les couvercles de vases de Scythie Mineure. Dacia, 9: 407–417 (413–414).
- Barnea, I. 1968. Perioada Dominatului, în: Vulpe, R. și Barnea, I., Din istoria Dobrogei. Romanii la Dunărea de Jos, vol. II: 337–556. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România.
- Barnea, I. 1977. Les monuments paléochrétiens de Roumanie. Città del Vaticano: 101–105, 158–160.

- Barnea, I. 1996. Axiopolis. Enciclopedia Arheologiei și Istoriei Vechi a României I: 146. București: Editura Enciclopedică.
- Barnea, I. 1997. Inscriptia martirilor de la Axiopolis: Noi observații. *Pontica* 30: 199-203.
- Barnea, I. et Ștefan, Gh. 1974. Le limes Scythicus des origines à la fin de l'Antiquité, în: Pippidi, D.M. (ed.), *Limes 9. Actes du IXe Congrès International d'Études sur les Frontières romaines*, Mamaia, 6-13 septembre 1972: 15-25 (18-19). București-Köln: Editura Academiei – Böhlau Verlag.
- Barnea, I. și Ștefănescu, Ș. 1971. Din Istoria Dobrogei, vol. III, Bizantini, români și bulgari la Dunărea de Jos. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România.
- Bauchhenss, G. 1986. Hercules Saxanus, ein Gott der niedergermanischen Armee, în *Studien zu den Militärgrenzen Roms*, III. 13. Internationaler Limeskongreß. Aalen 1983. Vorträge (Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg, Band 20): 90-95. Stuttgart.
- Băjenaru, C., Nopcea, C., Petcu-Levei, I. et alii 2024. 103. Constanța, jud. Constanța. Castrul XXV (Tocilescu) al valului de piatră. Punct: Str. Caraiman, nr. 32. *Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2023. A LVIII-a Sesiune Națională de Rapoarte Arheologice*, Târgu-Mureș, 29-31 mai 2024, Institutul Național al Patrimoniului – Muzeul Județean Mureș, 2024. 540-554 (Fig. 1-28).
- Bărbulescu, M. 2001. Viața rurală în Dobrogea romană (sec. I -III p.Chr.), *Bibliotheca Tomitana*, III. Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța.
- Băltăc, A. 2011. Lumea rurală în provinciile Moesia Inferior și Thracia (secolele I-III p.Chr.), *Muzeul Național de Istorie a României*, Monografia VI. București.
- Boca, M. 1968. Dobrogea veche în stampe și gravuri (1826-1882). *Pontica*, I: 455-507.
- Cambi, N. 2013. Herkul na Braču. *Klesarstvo i graditeljstvo*, XXIV (1-2): 4-19. <https://hrcak.srce.hr/130904>
- Cognot, F. 2002. Les carrières de La Lie à La Roche-Vineuse (Saône-et-Loire), în: Bessac, J.-C. și Sablayrolles, R. (eds.), *Carrières antiques de la Gaule. Une recherche polymorphe*. Gallia 59: 121-131.
- Curta, F. 1999. The Cave and the Dyke: A Rock Monastery on the Tenth-Century Frontier of Bulgaria. *Studia Monastica* 41: 129-149.
- Custurea, G. 1986. Unele aspecte privind penetrația monedei bizantine în Dobrogea în secolele VII-X. *Pontica*, 19: 273-277.
- Custurea, G.G. 2019. Circulația monedei bizantine în Dobrogea (sec. VI - VIII), *Bibliotheca Tomitana* XI: 108-110. Constanța: Muzeul de Istorie Națională și Arheologie - Ex Ponto.
- Custurea, G., Talmațchi, G. 2011. Repertoriul tezaurelor monetare din Dobrogea, *Bibliotheca Tomitana* VII: 161-164. Constanța: Muzeul de Istorie Națională și Arheologie.
- Custurea, G., Vertan, A. și Talmațchi, G. 1999. Descoperiri monetare în Dobrogea. XIII. *Pontica* 32: 347-365.
- Damian, O. 2015. Bizanțul la Dunărea de Jos (secolele VII-X). Brăila: Editura Istros - Muzeul Brăilei "Carol I".
- Darrouzès, J. 1981. *Notitiae episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*. Texte critique, introduction et notes. Coll. Géographie ecclésiastique de l'Empire Byzantin, I. Paris: Institut Français d'Études Byzantines.
- De Boor, C. 1891. *Nachträge zu den Notitiae Episcopatum (II)*. Zeitschrift für Kirchengeschichte 12: 519-534.
- Diaconu, P. 1980. Cariera de piatră din secolul al X-lea de la Cernavoda. *Pontica* 13: 185-194.
- Dimian, I. 1957. Cîteva descoperiri monetare bizantine pe teritoriul R.P.R.. *Studii și Cercetări de Numismatică (SCN)* 1: 189-214.
- Dinčev, V. 2006. Rannovizantijskite kreposti v Bălgarija i sâsednite zemi (v diocezite Thracia i Dacia), *Razkopki i proučvanija XXXV, Sofija*/ (Early Byzantine Fortresses in Bulgaria and its Neighbouring Territories in the Dioceses of Thracia and Dacia), *Archaeological Excavations and Research Series*. Sofia.
- Dintchev, V. 2012. The East-Balkan Barrier Wall and the "Gates of Haemus" Complex, în: Vagalinski, L., Sharankov, N. și Torbatov, S. (eds.), *The Lower Danube Roman Limes (1st– 6th C. AD)*: 495-526. Sofia: NIAM-BAS.
- Dragastan, O., Neagu, T., Bărbulescu A. și Pană I. 1998. Jurasicul și Cretacicul din Dobrogea Centrală și de Sud (Paleontologie și Stratigrafie). Cluj-Napoca: Supergraph Tipo.
- Fiedler, U. 2008. Bulgars in the Lower Danube Region. A Survey of the Archaeological Evidence and of the State of Current Research, în: Curta, F. (ed.), *The Other Europe in the Middle Ages. Avars, Bulgars, Khazars, and Cumans*, vol. 2: 151-236. Leiden-Boston: Brill.
- Florescu, Gr. 1936. Cariera romană de la Cernavoda. *Analele Dobrogei* 27: 33-46.

- Florescu, Gr. 1937. Römischer Steinbruch bei Cernavoda, Rumänien. *Germania* 21/2: 108-113.
- Gabričević, M. 1972. Strassenbau in der Donja Klisura des Eisernen Tores im Licht der neuentdeckten Inschrift. *Arheološki Vestnik* 33: 408-415.
- Gajewska, H. 1974. Topographie des fortifications romaines en Dobroudja. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Ossolineum.
- Gândilă, A. 2007. Early Byzantine Capidava – the Numismatic Evidence. *Cercetări Numismatice* 12-13 2006-2007: 97-122.
- Gerasimov, T. 1961. Prinos kām antičnata arheologij na Bălgarija. *Izvestija na Nacionalnija Arheologičeski Institut XXIV*: 235-243.
- Gerov, B. 1979. Mö sien und Thrakien im “Kleinen Pauly”. *Klio* 61: 221-228.
- Gudea, N. 2005. Der untermoesische Donaulimes und die Verteidigung der moesischen Nord – und Westküste des Schwarzen Meeres: Limes et litus Moesiae Inferioris (86-275 n.Chr.). *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums* 52: 319-566 (446-447).
- Hainzmann, M. 2021. Die »Steinbruchgottheit« Sax(et)anus im Ostalpenraum. *Fundberichte aus Österreich Beihefte*, Band 1: 129-161.
- Haldon, J.F. 1997. *Byzantium in the Seventh Century. The Transformation of a Culture* (Revised Edition). Cambridge: Cambridge University Press.
- Holubeanu, I. 2022. Sfântul Mucenic Cyrillus de la Axiopolis (The Holy Martyr Cyrillus of Axiopolis), Teologie și educație la Dunărea de Jos XX, *Analele Universității “Dunărea de Jos”, fasc. XVI*: 133-173. Galați: Editura Arhiepiscopiei Dunării de Jos.
- Holubeanu, I. 2023. The Holy Martyr Cyrillus of Axiopolis, in: I. Holubeanu (ed.) *History and Tradition. To the Memory of Emilian Popescu* (February 20, 1928–August 25, 2020): 71-108. București: Editura Universitară.
- Holubeanu, I. 2024. Christianity in Roman Scythia. *Ecclesiastical Organization and Monasticism (4th to 7th Centuries)*, în: Curta F. și Zupka D. (eds.), *East Central and Eastern Europe in the Middle Ages: 450–1450*, vol. 90. Leiden-Boston: Brill.
- Howard-Johnston, J. 1999. Historical Commentary, în: Thomson, R. W. (ed.), *The Armenian History Attributed to Sebēos, Translated Texts for Historians*. Vol. 31: 155-288. Liverpool: Liverpool University Press.
- Ibba, A. 2024. Tappi fittili da Ibida in Scythia Minor (V-VI sec.): Riflessioni su una tipologia poco nota dell’*instrumentum inscriptum*. *Classica et Christiana* 19/1: 267-296.
- Ionescu, M., Papuc, Gh. și Sâmpetru, M. 2011. Recherches archéologiques de la fortification annexe de la cité Tropaeum Traiani (1990-2006). *Pontica* 44: 343-365.
- Irimia, M. 1973. Descoperiri noi privind populația autohtonă a Dobrogei și legăturile ei cu coloniile grecești (sec. V-I î.e.n.). *Pontica* 6: 8-67.
- Irimia, M. 1975. Observații privind arheologia secolelor VII-V î.e.n. în Dobrogea. *Pontica* 8: 89-113.
- Jaubert, A. 1840. *Geographie d’Edrisi*, t. 2. Paris: L’Imprimerie Royale.
- Keune, J.B. 1921. “Saxanus”, în *Paulys Realencyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, II A.1: col. 266-307. Stuttgart: J.B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung.
- Kozelj, T. Muller, A. and Sodini, J.P. 1981. Thasos VIII. Carrières de marbre de la région de Saliari. *Bulletin de Correspondence Hellénique* 105: 961-963.
- Lazarenko, I., Mircheva, E., Encheva, R., Stoyanova, D. și Sharankov, N. 2013. The Temple of the Pontic Mother of Gods in Dionysopolis. Varna: Slavena.
- Lăzărescu, E. 1944. Autour du nom d’Axiopolis. *Revue historique du Sud-Est Européen* 21: 231-234.
- Lewit, T. 2015. The Second Sea: Exchange Between the Mediterranean and the Black Sea in Late Antiquity. *Post-Classical Archaeologies* 5: 149-174.
- Lungu, V. 2000. Creștinismul în Scythia Minor în contextul vest-pontic. Sibiu-Constanța: Tenis Club – Sen.
- Mason, R.A. and Croitoru C. 2016. Carl Schuchhardt’s Contributions on Ancient Linear Fortifications along the Lower Danube. Cluj-Napoca: Editura Mega.
- Matei-Popescu, F. 2010. The Roman Army in Moesia Inferior. *The Center for Roman Military Studies* 7. București: Conphys Publishing House.
- Matei-Popescu, F. 2017. Ovid at Tomis: The Early History of the Left Pontus under the Roman Rule. *Civiltà Romana. Rivista Pluridisciplinare di Studi su Roma Antica e le sue Interpretazioni* 4: 17-25.

- Matei-Popescu, F. 2018. The Thracian strategiae in Scythia Minor, în: Boteva-Boyanova, D., Delev, P. și Tzvetkova, J. (eds.), *Society, Kings, Gods. In Memoriam Professoris Margaritae Tachevae*: 107-118. Sofia: St. Kliment Ohridski University Press.
- Matei-Popescu, F. and Dumitrescu, I. 2023. Stamped Tiles from the Voinești Military Bathhouse, în: Bărbulescu, C. A. (ed.), *Roman Dacia and the Roman Army: Papers dedicated to Liviu Petculescu on the occasion of his 75th birthday: 207-235*. Cluj-Napoca: Editura Mega.
- Matei-Popescu, F. și Țentea, O. 2006. Participarea trupelor auxiliare din Moesia Superior și Moesia Inferior la cucerirea Daciei, în: *Fortificarea frontierei dobrogene a Moesiei Inferioare în preajma războaielor daco-romane, în DACIA AVGVSTI PROVINCIA. Crearea provinciei, Actele simpozionului desfășurat în 13-14 octombrie 2006 la Muzeul Național de Istorie a României*: 75-120. București: Editura Cetatea de Scaun.
- Matijević, K. 2016. Hercules Saxanus: Germanisch, keltisch oder römisch?, în: Matijević, K. (ed.), *Kelto-Römische Gottheiten und ihre Verehrer. Akten des 14. F.E.R.C.AN.-Workshops, Trier, 12.-14. Oktober 2015*, *Pharos* 39: 41-73. Rahden/Westf.: Verlag Marie Leidorf GmbH.
- Mărgineanu Cârstoiu, M. et Apostol, V. 2016. La fortification romaine de Tropaeum Traiani. *Caiete ARA* 7: 33-94.
- Miclea, I. și Florescu, R. 1980. Strămoșii românilor. Vestigii milenare de cultură și artă, vol. I-IV. Daco-romanii, 1-2. București: Editura Meridiane.
- Miller, K. 1928. *Charta Rogeriana. Weltkarte des Idrisi vom Jahr 1154 n.Chr.*. Stuttgart: Brockhaus.
- Mirković, M. 2003. *Römer an der Mittleren Donau: Römische Strassen und Festungen von Singidunum bis Aquae*. Belgrad: Beograd, o.V.
- Mitova-Džonova, D. 2000a. Rannohristijanski carkoven ansambal ot episkopijat na « Kaleto » v Berkovica. *Izvestija na Nacionalnija Istoričeski Muzei Sofija* 11: 221-235.
- Mitova-Džonova, D. 2000b. Frühchristlicher episkopaler Komplex auf « Kaleto » in der Stadt Berkovica, în Fol, A., Gočeva, Z., Jordanov, K. și Porožanov, K. (eds.), *Thracia 13. Studia in memoriam Velizari Velkov*: 293-310. Sofia: Institute of Balkan Studies and Centre of Tracology (Bulgarian Academy of Sciences).
- Mitrea, B. 1963. Découvertes récentes et plus anciennes de monnaies antiques et byzantines sur territoire de la République Populaire Roumaine. *Dacia N.S.* 7: 589-599.
- Moisil, C. 1914. Monete și Tezaure monetare din România și ținuturile românești. *Buletinul Societății Numismatice Române* 11/21: 23-27 (23-24).
- Neagu T. și Dragastan O. 1984. Stratigrafia depozitelor Neojurasice și Eocretacice din Dobrogea de Sud. *Studii și cercetări de geologie, geofizică, geografie: Seria geologie* 29: 80-87.
- Netzhhammer, R. 1907-1908. Axiopolis. Ein Besuch in einer alten Martyrenstadt. *Alte und Neue Welt. Illustriertes Familienblatt zur Unterhaltung und Belehrung* 42/3: 96-101.
- Netzhhammer 1909. *Aus Rumänien. Streifzüge durch das Land und seine Geschichte*, vol. 1. Einsiedeln: Benziger.
- Netzhhammer, R. 1918. *Die christlichen Altertümer der Dobrudscha*. București: Socec & Co.
- Netzhhammer, R. 2005. *Antichitățile creștine din Dobrogea*. București: Editura Academiei Române.
- Nikolić, D. 2019. Stoneworkers' Hercules. A Comment on an Upper Moesian Inscription. *Studia Antiqua et Archaeologica* 25(2): 457-463.
- Ocheșeanu, R. 1971. Denari romani republicani descoperiți în Dobrogea. *Pontica* 4: 75-86.
- Ocheșeanu, R. 2006. Les monnaies en Dobroudja de 270 à 498 (Scythie Mineure, Mésie Seconde). *Collection Moneta* 58. Wetteren: Moneta.
- Ocheșeanu, R. și Papuc, G. 1973. Monede grecești, romane și bizantine descoperite în Dobrogea. II. *Pontica* 6: 351-381.
- Ocheșeanu, R. și Papuc, G. 1973. Monede grecești, romane și bizantine descoperite în Dobrogea IV. *Pontica* 8: 429-446.
- Opaiț, A. 1996. Aspecte ale vieții economice din provincia Scythia (secolele IV-VI p.Ch.). *Producția ceramicii locale și de import. Bibliotheca Thracologica* 16. București: Vavila Edinf.
- Opaiț, A. 2004. Local and Imported Ceramics in the Roman Province of Scythia (4th – 6th centuries AD), *British Archaeological Reports Series* 1274. Oxford: Archaeopress.
- Opriș, I.C. 2003. *Ceramica romană târzie și paleobizantină de la Capidava în contextul descoperirilor de la Dunărea de Jos (sec. IV-VI p.Chr.)*. București: Editura Enciclopedică.

- Opreș, I.C. 2019. Ab Axiupoli milia passuum VI. Cetatea romană de la Seimenii Mari. *Pontica* 52, Supplementum VI: 271-290.
- Opreș, I.C. 2021. Milestones from Capidava and Territorium Capidavense. Possibly also, on Emperor Aurelian's War Against the Carpi, inter Carsium et Sucidavam. *Journal of Ancient History and Archaeology* 8.4: 62-88.
- Opreș, I.C., Ionescu, A.D., Surleanu, A.C., Stănișteanu, A.E., Dragomir, M., Simion, C.G., Cercel, A.I., Speriatu, V., Dobrinescu, C., Șerbănescu, A. și Călina, V. 2022. Pons per Danuvium ductus. Date noi despre podul lui Constantin cel Mare dintre Oescus și Sucidava. *Cercetări Arheologice* 29.2: 631-664.
- Opreș, I.C. și Potârniche, T. 2019. Prea mult context sau deloc. Câteva spatheia târzii (sec. VI-VII) de pe frontiera dunăreană a provinciei Scythia. *Pontica* 52: 237-251.
- Opreș, I.C. și Rațiu, A. 2016. Roman Customs Station from Capidava. Statio for publicum portorii Illyrici in the 2nd century AD and a Hypothetical Model for Interactions with Barbaricum in the 4th Century AD, în: Bărcă, V. (ed.), *Orbis Romanus and Barbaricum. The Barbarians around the Province of Dacia and their Relations with the Roman Empire. Series Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum* (Cociș, S., Ursuțiu, A. eds.), Volume 14: 89-109. Cluj-Napoca: Mega Publishing House.
- Paraschiv, D. 2006. Amfore romane și romano-bizantine în zona Dunării de Jos (sec. I-VII p.Chr.). Iași: Editura Fundației Axis.
- Pârvan, V. 1926. *Getica: o Protoistorie a Daciei*. Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice, Seria III, vol. III, ed. II. București: Cultura Națională.
- Petac, V. și Ionescu, A. 2013. Some Sassanian Silver Coins Discovered at Axiopolis (Cernavodă, Constanța County, Romania). *Iranica Antiqua* 48: 355-361.
- Peters, K. F. 1867. Grundlinien zur Geographie und Geologie der Dobrudscha: geographischer Theil (Mit 1 geologischen Übersichtskarte und 1 Tafel). *Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften / Mathematisch-Naturwissenschaftliche Classe*, Bd. 27, 2. Abth.: 83-144.
- Petolescu, C.C. 2010. Dacia. Un mileniu de istorie. București: Editura Academiei Române.
- Petrović, P. 1986. Rimski put u Đerdapu (La voie romaine dans les Portes de Fer). *Starinar* 37: 41-52.
- Poenaru Bordea, Gh. și Ocheșeanu, R. 1986. Tezaurul de monede bizantine de aur descoperit în săpăturile arheologice din anul 1899 de la Axiopolis. *Buletinul Societății Numismatice Române* 77-79 (1983-1985): 177-196.
- Poenaru Bordea, Gh., Ocheșeanu, R. și Nicolae, E. 1989. Axiopolis aux IIIe-VIIe siècles de n.è. à la lumière des découvertes monétaires. *Studii și Cercetări Numismatice* 9: 53-73.
- Poenaru Bordea, Gh., Ocheșeanu, R. și Popeea, Al. 2004. Monnaies byzantines du Musée de Constanța (Roumanie). *Collection Moneta* 42, Moneta, Wetteren.
- Polonic, P. 1935. Cetățile antice de pe malul drept al Dunării (Dobrogea) până la gurile ei. *Natura. Revistă pentru răspândirea științei* XXIV/7 (15 iulie): 18-26 (20-21).
- Rațiu, Al. și Opreș, I.C. 2023. Samian Ware in Early Roman Contexts at Capidava, *Cercetări arheologice* 30/2: 651-668.
- Rădulescu, A. 1972. Aspecte privind exploatarea pietrei în Dobrogea romană. *Pontica*, 5: 177-200.
- Rădulescu, A., Scorpan, C. și Florescu, R. 1976. *Itinerare arheologice dobrogene*. București: Editura Sport-Turism: 77-79.
- Russell, B. 2013. *The Economics of the Roman Stone Trade*. Oxford Studies on the Roman Economy. Oxford: Oxford University Press.
- Russell, B. și Glicksman, K. 2015. Recent work on Roman quarries near Korčula and on Brač/ Noviji radovi na rimskim kamenolomima blizu Korčule i na Braču. *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku* 108: 223-244.
- Sarnowski, T. 1988. Wojsko rzymskie w Mezji Dolnej i na północnym wybrzeżu Morza Czarnego (L'Armée romaine en Mésie Inférieure et sur la côte Nord du Pont Euxin). *Novaensia* 3. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Schuchhardt, C. 1918. Die sogenannten Trajanswälle in der Dobrudscha (= Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften. Jahrgang 1918. Philosophisch-historische Klasse, Nr. 12): 66. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.
- Scorpan, C. 1980. *Limes Scythiae. Topographical and Stratigraphical Research on the late roman Fortifications on the Lower Danube*, British Archaeological Reports International Series 88. Oxford: Archeopress.
- Soficaru, A. 2011. Populația provinciei Scythia în perioada romano-bizantină (sf. sec. III – înc. sec. VII). Iași: Editura Universității "Alexandru Ioan Cuza".

- Spickermann, W. 2003. *Germania Superior. Religionsgeschichte des römischen Germanien I. Religion der Römischen Provinzen*, Band 2. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Spratt, T.A.B. 1856. Route between Kustenjë and the Danube by the Kara-su and Yeni-Keui Valleys, with Observations on the Navigation of the Kara-su Lakes and their Origin; also on the Requirements necessary to render the Water and Land Communication practicable; being the result of an examination made during a recent journey with Lieut.-Col. Hon. A. Gordon and Lieut.-Col. J. Desaint, de l'Etat Major. *The Journal of the Royal Geographical Society of London* 26: 203-210.
- Suceveanu, Al. 1977. *Viața economică în Dobrogea romană (secolele I-III e.n.)*, București: Editura Academiei Republicii Socialiste România.
- Suceveanu, Al. 1991. La Dobroudja aux Ier-IIIe siècles n.è.. În Suceveanu, A. și Barnea, A., *La Dobroudja romaine*: 22-153. București: Editura Enciclopedică.
- Suceveanu, Al. 2009. Contributions à l'histoire des villes romaines de la Dobroudja. *Opuscula Scythica. Grecs et romains au Bas-Danube*: 145-174. București: Editura Academiei Române.
- Šarankov, N. 2015. Novi danni za trakijskite stratezi. *Arheologija Sofija*, 56/1-2: 62-78 (62-63).
- Šarankov, N. 2024. Antični nadpisi na Dionisopol. *Sofija: UI Sv. Kliment Ohridski*.
- Ștefan, A. S. 1977. Cetatea romană de la Slava Rusă (Libida?). *Cercetările aerofotografice și apărarea patrimoniului arheologic. Revista Muzeelor și Monumentelor. Monumente Istorice și de Artă*, anul 46/ Nr. 1, 3-22.
- Tabula Imperii Romani* 1969. L 35. Romula – Durostorum – Tomis. “Axiopolis”: 24-25. București: Editura Academiei Române.
- Talmațchi, G. 2005-2006. Date noi privind descoperiri monetare romane imperiale din Dobrogea. *Peuce s.n.* 3-4: 331-374.
- Tocilescu, G. G. 1900. V. Les vallums de Cernavoda à Constantza dans la Dobroudja. *Inscriptions inédites, Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie: communications faites à l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres de Paris, 1892 - 1899*: 145-184. București: Impr. du “Corps didactique” Ispasesco & Bratanesco.
- Tocilescu, G. G. 1903a. Fouilles d'Axiopolis, *Festschrift zu Otto Hirschfelds sechzigsten Geburtstag*: 354-359. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung.
- Tocilescu, G.G. 1903b. Fouilles d'Axiopolis. *Revista pentru istorie, arheologie și filologie* 9: 267-275.
- Tomaschek, W. 1896. Axiopolis. În *Paulys Realencyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, herausgegeben G. Wissowa, II: col. 2628-2629. Stuttgart: J.B. Metzlerscher Verlag.
- Topoleanu, F. 2000. *Ceramica romană și romano-bizantină de la Halmyris (sec. I – VII p.Chr.)*. Tulcea: ICEM.
- Torbatov, S. 2002. Ukrepitelnata sistema na provincija Skitija (kraja na III - VII v.)/ The defence system of the Late Roman Province of Scythia (end of the 3rd – 7th century A.D.). Veliko Tărnovo: Faber Publishers.
- Torbatov, S. 2016. Naj-krajnata čast na ilirijските predeli / The Extremity of the Illyrian Territory. *Bulgarian e-Journal of Archaeology* 6: 233–276. <https://be-ja.org/index.php/journal/article/view/be-ja-6-2-2016-233-276>
- Torbatov, S. 2021. Nepoznatijat rimski limes v Bălgarija. Čast 1, Veliko Tărnovo, Izdatelstvo “Faber”/The Unknown Roman Limes in Bulgaria. Part 1. Between the Vit and the Osam Rivers. Veliko Tărnovo: Faber Publishers.
- Tudor, D. 1956. Inscriptii romane inedite din Oltenia și Dobrogea. *Materiale și cercetări arheologice* 2: 565-623 (572-577, nr. 28-43).
- Țentea, O. 2024. Cernavodă (Hinog Hill, Constanța county). În H. Perdicoyianni-Paleologou (ed.), *Lexicon of the Greek and Roman Cities and Place Names in Antiquity Ca 1500 B.C. - Ca A.D. 500*, fasc. 19, *Cephalae-Chalcidice*: 2832-2833. Amsterdam: Adolf M. Hakkert Publisher.
- Vertan, A. și Custurea, G. 1979. Descoperiri monetare în Dobrogea. I. *Pontica* 12: 229-246.
- Vertan, A. și Custurea, G. 1980. Descoperiri monetare în Dobrogea. II. *Pontica* 13: 347-366.
- Vîlcu, A. 2009a. Les monnaies d'or de la Bibliothèque de l'Académie Roumaine. II. Monnaies byzantines, *Collection Moneta* 99. Wetteren: Moneta.
- Vîlcu, A. 2009b. Monede bizantine de aur descoperite în Dobrogea. *Peuce S.N.* 11: 361-378.
- Vîlcu, A. 2023. Descoperiri de monede antice și medievale în Dobrogea în anii 1900-1916, în: Colesniuc, S. M., Dumitrașcu, L., Cojoc, M., Talmațchi, G. M., Talmațchi și C., Scurtu, C. (eds.) *Constanța – Istorie, vecinătate, multiculturalitate*: 205-211. Cluj-Napoca: Editura Mega.
- Vulpe, R. 1938. *Histoire ancienne de la Dobroudja. La Dobroudja. Connaissance de la terre et de la pensée roumaines*, 4. Bucarest: Académie Roumaine.

- Vulpe, R. 1968. Perioada Principatului (Secolele I-III). În Vulpe R. și Barnea I., *Din istoria Dobrogei. Romanii la Dunărea de Jos*, vol. II: 13-365. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România.
- Weiss, J. 1911. Die Dobrudscha im Altertum. Historische Landschaftskunde, coll. Zur Kunde der Balkanhalbinsel Heft 12, Reisen und Beobachtungen: 16, 29, 44-46. Sarajevo: D.A. Kajan Verlag.
- Whitby, M. 1988. The Emperor Maurice and his historian: Theophylact Simocatta on Persian and Balkan Warfare. Oxford: Clarendon Press.
- Yavuz, A.B., Bruno, M. și Attanasio, D. 2012. A New Source of bigio antico marble: The Ancient Quarries of Iznik (Turkey), în: Gutiérrez, G-M. A., Lapuente Mercadal, P. și Rodà de Llanza, I. (eds.), *Interdisciplinary studies on ancient stone: proceedings of the IX Association for the Study of Marble and Other Stones in Antiquity (ASMOSIA) Conference (Tarragona 2009)* 23: 255-262. Taragona: Documenta.
- Zahariade, M., Covacef, Z. și Lungu, V. 2006. Scythia Minor. A History of a Later Roman Province (284-681) Pontic Provinces of the Later Roman Empire I: 87-88. Amsterdam: Adolf M. Hakkert Publisher.
- Zahariade, M. și Gudea, N. 1997. The fortifications of Lower Moesia (AD 86-275): 78. Amsterdam: Adolf M. Hakkert Publisher.

<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015006993037&seq=472>

https://www.cimec.ro/arheologie/arhiva-digitala/5situri/CetateaAxiopolis/Cetatea_Axiopolis.html

<https://lupa.at/>

LISTĂ DE ABREVIERI

AÉ	L'Année Épigraphique. Revue des publications épigraphiques relatives à l'antiquité romaine. Paris, 1888–.
CIL III	Mommsen, T. 1873. <i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i> . III. <i>Inscriptiones Asiae provinciarum Europae Graecarum Illyrici Latinae</i> , I-II, Berlin; O. Hirschfeld, A. von Domaszewski, 1902. <i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i> , III. <i>Supplementum</i> , I-II. Berlin.
CIL XIII	Hirschfeld, O., Zangemeister, K., Stein, E., Bohn, O. 1899-1943. <i>Corpus Inscriptionem Latinarum</i> . XIII/1. <i>Inscriptiones trium Galliarum et Germaniarum Latinae</i> , Berlin.
CIL XIV	Dessau, H. 1887. <i>Corpus Inscriptionem Latinarum</i> . XIV. <i>Inscriptiones Latii veteris Latinae</i> , Berlin.
IGLR	Popescu, E. 1976. <i>Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România</i> . București: Editura Academiei Române.
ILBulg	Gerov, B. 1989. <i>Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae. Inscriptiones inter Oescum et Iatrum repertae, Serdicae</i> , In <i>Aedibus Universitatum "Kliment Ohridski"</i> .
ILLPRON	Hainzmann, M., Schubert, P. 1986. <i>Inscriptionum lapidariarum Latinarum provinciae Norici usque ad annum MCMLXXXIV repertarum indices</i> , Berlin – New York.
ILS	Dessau, H. 1954-1955. <i>Inscriptiones Latinae Selectae</i> , I–III, Berlin, (retipărire).
Inscr.It.	Garzetti, A. 1936. <i>Inscriptiones Italiae</i> , 4. <i>Regio IV.1. Tibur</i> , Unione accademica nazionale, Ist. Poligrafico e Zecca dello Stato, Libreria dello Stato.
ISM IV	Popescu, E. 2015. <i>Inscriptiones Scythiae Minoris</i> , IV: <i>Tropaeum-Durostorum-Axiopolis</i> , Bucharest-Paris: Editura Academiei Române – Editura Basilica – Diffusion de Boccard.
ISM V	Doruțiu-Boilă, E. 1980. <i>Inscriptiones Scythiae Minoris</i> , V: <i>Capidava-Troesmis-Noviodunum</i> . București: Editura Academiei Române.
Polonic, Mss.	Manuscrise Pamfil Polonic. Mapa I Mss 1-15 (plic I Mss. 7). Cercetări de la Hârșova până la Ostrov (Silistra); cercetările de pe malul drept al Dunării de la Hârșova în sus (caiet 12, 43 file), 12-21.
Polonic Varia I	Manuscrise Pamfil Polonic. Plic I Varia (desene 1-226).
RE	Pauly, A. Wissowa, G., Kroll, W. (eds.), <i>Pauly's Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft</i> , J. B. Metzler Verlag, Stuttgart, 1893–.

List of illustrations

- Fig. 1. Detail. The Military Topographic Map (3rd. ed.), Department of Military Topography (L-35-141-A-a, accessible online on culturalia.ro platform).
- Fig. 2. General plan of the fortifications in Axiopolis. Library of the Romanian Academy, Collection of Manuscripts and Rare Book, Personal Archive of Pamfil Polonic, Folio P. Polonic Varia I, drawing no 81.
- Fig. 3. General plan of Axiopolis. Schuchhardt 1918, 57, Abb. 22.
- Fig. 4. General view of the fortifications on Hinog Hill before the beginning of the archaeological excavation (1895?). Archive of the National Museum of Antiquities/“Vasile Pârvan” Institute of Archaeology of the Romanian Academy, Folio no 23, inv. II 183. Axiopolis Album, photo no 3.
- Fig. 5. The Hinog Hill with the Roman and Middle Byzantine fortifications, drawing by Pamfil Polonic (1899). Netzhammer 1918, 115, fig. 35.
- Fig. 6. Northern side of Fortress A - “ville ancienne” (A) from Hinog Hill. Library of the Romanian Academy, Personal Archive of Pamfil Polonic, Folio P. Polonic Varia I, drawing no 77 (top).
- Fig. 7. Northern Gate of (Older) Fortress A, seen from the outside of the enclosure walls. Axiopolis Album, photo no 10.
- Fig. 8. Northern Gate of Fortress A, seen from the outside of the enclosure walls. Netzhammer 1918, 118, fig. 37.
- Fig. 9. Compartments A-C on the Eastern side of the Northern Gate of Fortress A. Gr. Tocilescu Archive, Library of the Romanian Academy (BAR), mss. 5131, 110 bis (Report of P. Polonic from July 15 1899).
- Fig. 10. Riley LR 14 amphora from compartment A next to the Northern Gate of Fortress A. Netzhammer 1918, 125, fig. 42.
- Fig. 11. 1. Detail of the quadrilobed baptismal font. Netzhammer 1918, 124, fig. 40. 2. Detail showing the position of the space housing the baptismal font relative to the North Gate of Fortress A. Library of the Romanian Academy, Personal Archive of Pamfil Polonic, Folio P. Polonic Varia I, drawing no 77 (right).
- Fig. 12. South side of Fortress A at Hinog. Library of the Romanian Academy, Personal Archive of Pamfil Polonic, Folio P. Polonic Varia I, drawing no 77 (bottom).
- Fig. 13. Buildings at the South Gate of the Fortress A and the North Gate of the New Fortress (C). Library of the Romanian Academy, Personal Archive of Pamfil Polonic, Folio P. Polonic Varia I, drawing no 78 (top).
- Fig. 14. South Gate of Fortress A, view from the outside. Axiopolis Album, photo no 5.
- Fig. 15. Funerary stele of C. Valerius Germanus discovered extra muros at the South Gate of Fortress A. Photo ISM IV 224.
- Fig. 16. South Gate of Fortress A, view from inside the fortress. Axiopolis Album, photo no 11.
- Fig. 17. South Gate of Fortress A. Netzhammer 1918, 126, fig. 43.
- Fig. 18. South Gate of Fortress A, entrance to the Eastern Tower. Library of the Romanian Academy, Personal Archive of Pamfil Polonic, Folio P. Polonic Varia I, drawing no 85.
- Fig. 19. Collonade building West of the Southern Gate of Fortress A. Axiopolis Album, photo no 6.
- Fig. 20. Walls of several buildings (port installation?) perpendicular to the Danube shore, at the base of Hinog Hill (Fortress A). Library of the Romanian Academy, Personal Archive of Pamfil Polonic, Folio P. Polonic Varia I, drawing no 79.
- Fig. 21. 1. North and East enclosure of Fortress B (Lower Fortress) with details of the gates. Library of the Romanian Academy, Personal Archive of Pamfil Polonic, Folio P. Polonic Varia I, drawing no 80. 2. East Gate of Fortress B (Lower Fortress). Library of the Romanian Academy, Personal Archive of Pamfil Polonic, Folio P. Polonic Varia I, drawing no 87.
- Fig. 22. *Basilica coemeterialis* and chapel inside Roman Fortress B (Lower Fortress). Library of the Romanian Academy, Personal Archive of Pamfil Polonic, Folio P. Polonic Varia I, drawing no 78 (bottom).
- Fig. 23. *Basilica coemeterialis* and chapel inside Roman Fortress B (Lower Fortress). Netzhammer 1918, 120, fig. 38.
- Fig. 24. 1. Inscription mentioning the martyrs Cyril, Kindeas and Tasiu (Dasius) (IGLR 194; ISM IV 240). National Museum of Romanian History. Photo Marius Amariei. 2. Funerary inscription of Anthousa, daughter of comes Gibastes (IGLR 195; ISM IV, 241). Netzhammer 1918, 121, fig. 39.

- Fig. 25. Slab from a chancel screen found in a collective tomb in Cernavoda. Museum of National History and Archaeology in Constanța. Archaeological Museum Axiopolis Section. Photo Ioan C. Opriș
- Fig. 26. Northern side of the New Fortress (C); Main (Southern) Gate of the New Fortress (C). Library of the Romanian Academy, Personal Archive of Pamfil Polonic, Folio P. Polonic Varia I, drawing no 82.
- Fig. 27. Northern Gate of the New Fortress (C). Axiopolis Album, photo no 7.
- Fig. 28. Southern Gate of the New Fortress (C), drawing by Pamfil Polonic. Netzhammer 1918, 127, fig. 45.
- Fig. 29. General plan of Axiopolis, with the ancient civilian settlement (extra muros) and the beginning of the Stone Dike. Library of the Romanian Academy, Personal Archive of Pamfil Polonic, Folio P. Polonic Varia I, drawing no 76.
- Fig. 30. Grave cross placed for Ratouslava and her child. Barnea 1957, 282, fig. 9.
- Fig. 31. Vifor Hill at Cernavoda, cu with the Black Sea Railway and Kustendje Harbour Company Ltd. station and port facilities. 1. Illustrated London News, No. 1230, Vol. XLIII, Nov. 7 1863; 2. Peters 1867, 93, Fig. 1.
- Fig. 32. Stone quarry at Axiopolis (excavation no 4). Miclea and Florescu 1980, fig. 417.
- Fig. 33. Relief depicting Hercules (Saxanus ?) from the stone quarry at Axiopolis. Miclea and Florescu 1980, fig. 416.
- Fig. 34. Sassanian drachma of Khosrow II (AD 601-602), private collection. Petac and Ionescu 2013, 361 = pl. 1/5.
- Fig. 35. *Tremissis* from Heraclius (AD 613/614), 1.09 g.; 15 mm. Library of the Romanian Academy, Numismatic Cabinet, inv. 553 = 181 - 194/ 434.
- Fig. 36. Axiopolis. General plan of the fortifications at Hinog Hill. Museum of National History and Archaeology in Constanța.

IOAN CAROL OPRIS
Universitatea din București
ioan_opris@yahoo.com

